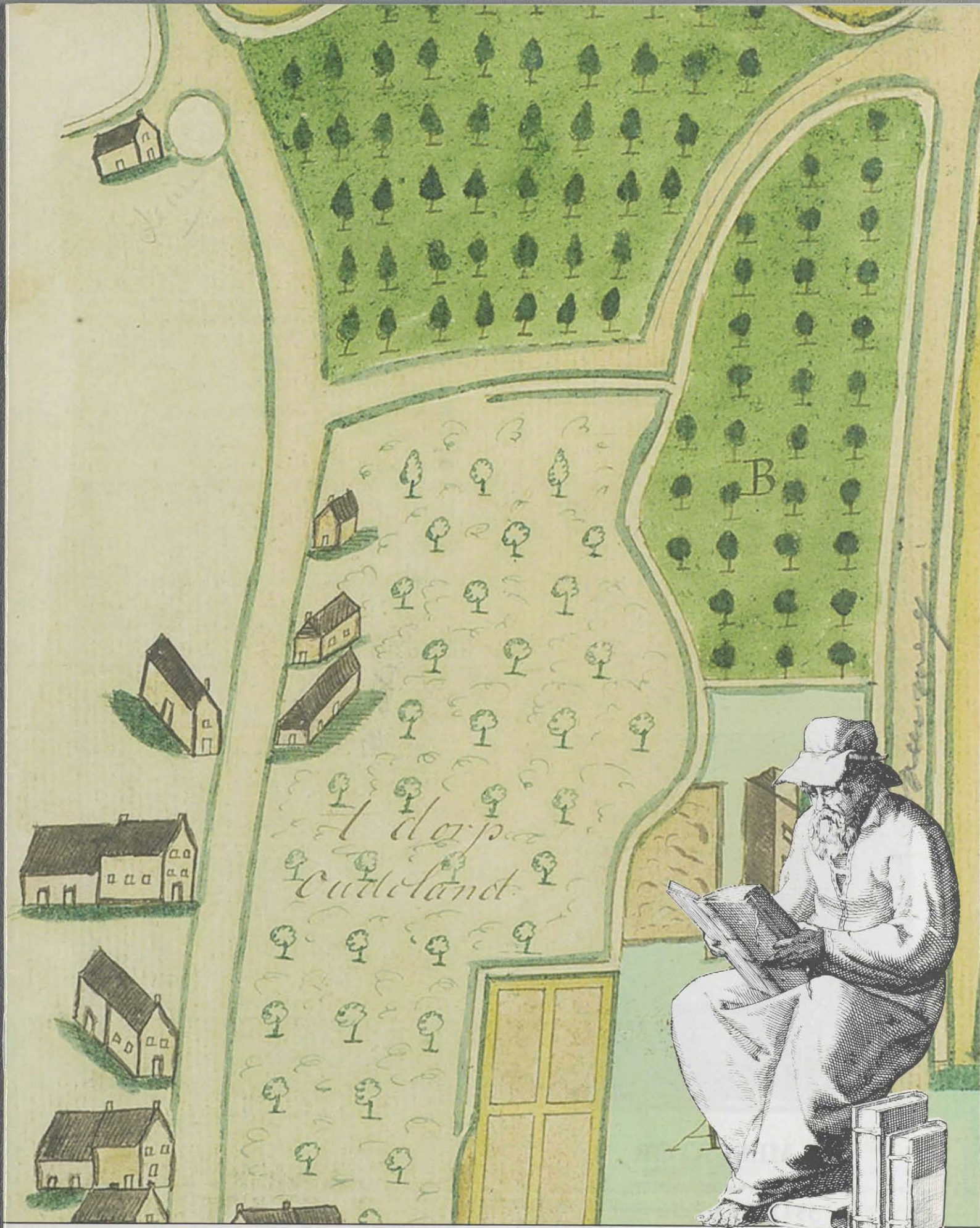

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

23ste jaargang 2004, nr. 1

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

INHOUD 23STE JAARGANG 2004, NR. 1

Marcel van den Broecke

De eerste staat van Vrients'/Philip Galle's Inferioris Germaniæ kaart gevonden

1

Fer Jan Ormeling

Een model voor de verandering van plaatsnamen in het kader van de Europese expansie

5

Peter van der Krogt

The (New) Hollstein voor historisch kartografen

15

@ la Carte

21

Varia Cartographica

22

Besprekingen

24

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

27

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van Paul Peters Restauratieatelier en de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Redactie

Dr. Patricia Alkhoven, dr. Henk Deys, Capt. Hans Kok
dr. Peter van der Krogt, drs. Sjoerd de Meer,
drs. Wanita Resida, drs. Lida Ruitinga,
drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

J.W.F. Voogt, FGW-Kartografie, Postbus 80.115,
3508 TC Utrecht; e-mail: j.voogt@geog.uu.nl
Giro 9305990 Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor
te Wijk bij Duurstede.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers)
€ 18,00; België € 25,00; buitenland € 31,00.
Losse nummers € 7,00.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209,
e-mail: info@drukkerij-vis.nl, giro 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer € 60,00
Halve pagina per nummer € 45,00
Kwart pagina per nummer € 30,00

Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

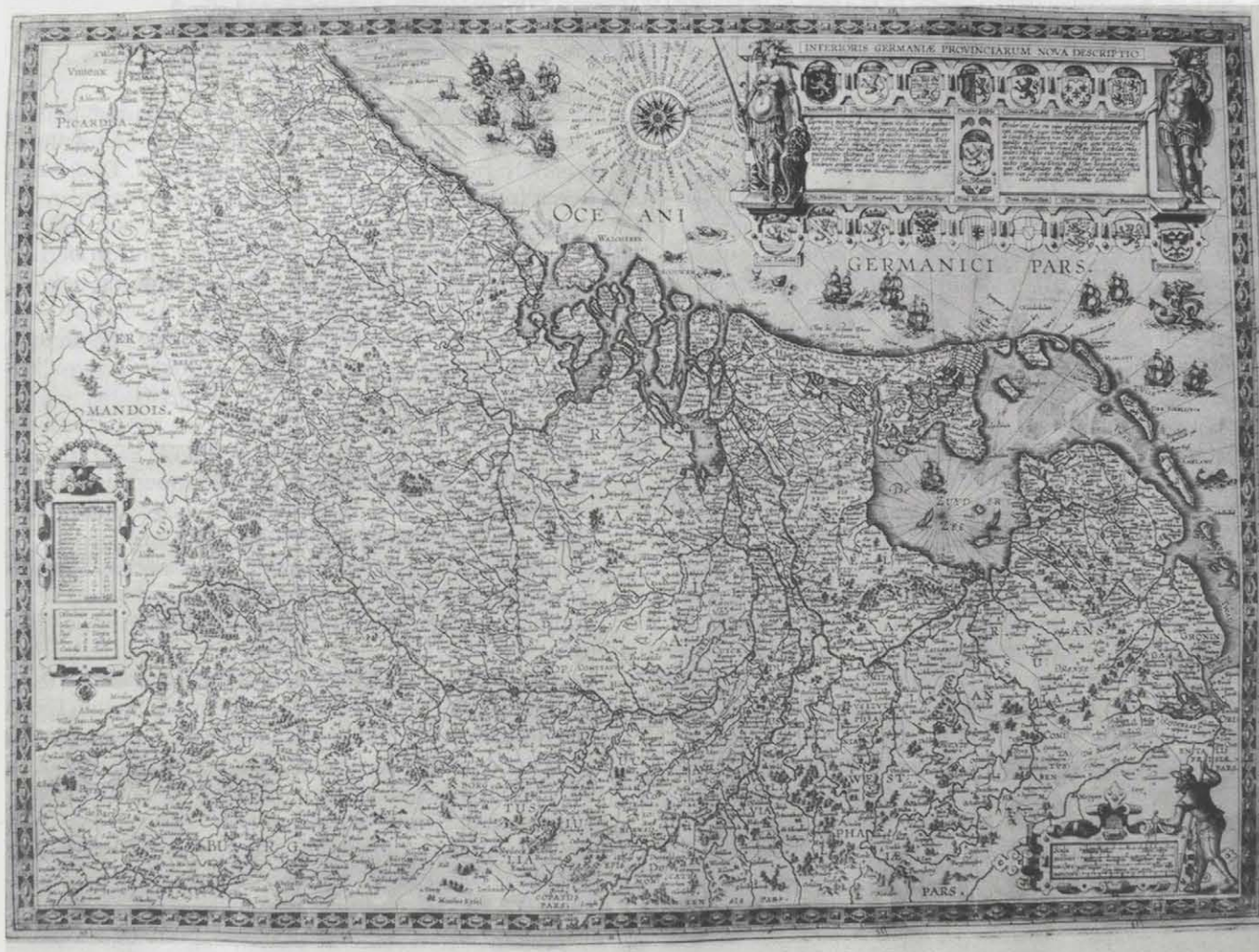
Het gebucht Het Oudeland bij Tholen uit het bedrijfskaartboekje van de bofstede van Pieter van Luijk (1765). (foto: Zeeuws Archief, Collectie (digitale) kaartboeken in particulier bezit)

Marcel van den Broecke

De eerste staat van Vrients'/Philip Galle's *Inferioris Germaniæ* kaart gevonden

De periode van de mid-16de tot eind 17de eeuw was de Gouden Eeuw van de kartografie in de lage landen. Wellicht is geen enkel ander gebied zo vroeg, zo gedetailleerd, zo waarheidsgetrouw en zo accuraat in kaart gebracht als juist de lage landen. Ook de bestudering van deze rijke kartografische oogst kwam in de lage landen al vroeg op gang, en net als bij de productie vond daarbij in de loop der tijd, maar dan wel 300 jaar later, een verschuiving van het zwaartepunt van deze activiteiten plaats van de zuidelijke naar de noordelijke Nederlanden.

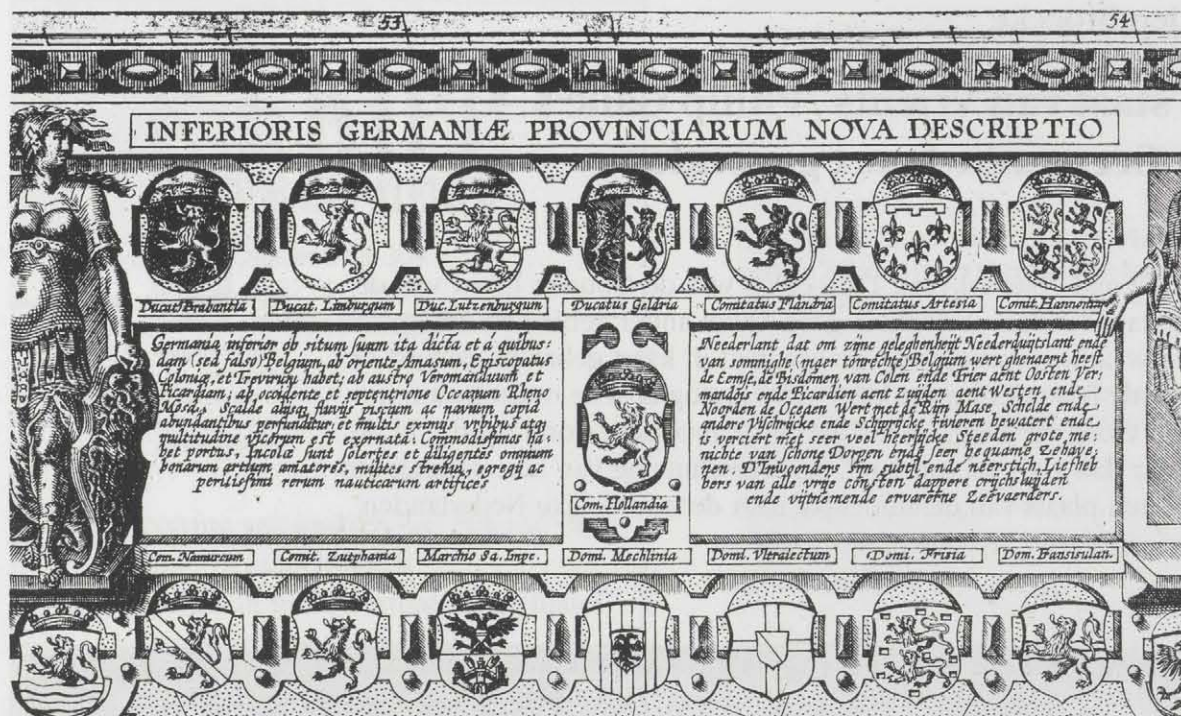
Dr. M.P.R. van den Broecke heeft zich de laatste vijftien jaar gespecialiseerd in de bestudering van de atlaskaarten van Ortelius. Hij publiceert daarover met enige regelmaat in boeken en tijdschriften.

Eerste staat, Vrients/Galle

Dankzij het intensieve speurwerk van onder andere Denucé, Voet, Koeman, Schilder, Van der Heijden en Van der Krogt is er een zeer goed gedocumenteerde geschiedenis geschreven over de kartografische ontwikkelingen in de weergave van de Zeventien Provinciën gedurende de Gouden Eeuw. Dat betekent niet dat er geen vragen meer open staan.

Eén van die openstaande vragen is of het juist is een eerste staat te veronderstellen van de *Inferioris Germaniæ*¹ kaart die Vrients in 1608 in het *Theatrum Orbis Terrarum* van wijlen Ortelius opnam, en zo ja, hoe deze eruit zag. Dit artikel rapporteert de vondst van een exemplaar van deze verloren gewaande eerste staat, en een analyse van de kenmerken van deze

kaart, die ook aan andere kaarten van de Zeventien Provinciën die wel gevonden en beschreven zijn ten grondslag heeft gelegen.

De *Inferioris Germaniae* kaart die Vrients in 1608 in het *Theatrum Orbis Terrarum* opnam kende tot dusverre 3 staten die als volgt kunnen worden onderscheiden:

59.1: deze eerste en meest voorkomende staat (in edities 1608/1612 Italiaans, 1609/1612 Latijn, 1609/1612 Spaans, alle drie deze edities komen in twee varianten voor die alleen verschillen in titelpagina, vandaar de dubbele datering) toont tekenen van tekstuitwisseling in de cartouche. De tekst luidt: (linker kolom, zie ook figuur 2b hieronder:)

Harum Prouinciarum Ius. Ditionemq./vna cum Burgundiae Comitatu, PHILIPPVS II. Hispp. Indiarumq. Rex/pridie Non. Maij MDXCIIX./cessit ISABELLÆ CLARÆ EVGENIÆ/quæ postea in manum conuenit/ALBERTO Archiduci Austrio/Belgarum hodie legitimo Principi.

(Philips II, koning van Spanje en Indië, verleende de heerschappij over deze provinciën en over het Hertogdom Bourgondië aan Isabella Clara Eugenia op de 9e Mei, 1598. Daarna trad zij in het huwelijk met Albert, Hertog van Oostenrijk, nu de wettige vorst der Nederlanden.)

De tekst gaat verder (rechterkolom, zie ook weer figuur 2b hieronder:)

DN. FRANCISCO SWEERTIO F./ANTVERPIANO, VENERANDÆ/ANTIQVITATIS, SVMMO ADMI./RATORI. IOAN.BAPT. VRINTIVS/AMORIS ERGO L.M.DD. Libenter Meritoque Dedicavit /M.D.CVI.KAL: SEPT. (Uit vriendschap draagt J.B. Vrients deze kaart op aan Franciscus Sweertius of Antwerp, de grote bewonderaar van de Klassieke Oudheid, op 1 September 1606).

59.2: De tweede staat heeft onderaan een toevoeging onder Sweertius 'Theodorus Gallæus excudit Antuerpiæ'. De polder Beemster is drooggelegd. Deze staat komt voor na 1612 met of zonder Spaanse tekst en dateert waarschijnlijk van voor 1621, het jaar waarin Albert, Hertog van Oostenrijk en genoemd in de titel overleed. Van deze staat zijn tien exemplaren bekend waarvan er één in mijn bezit is.

59.3: de derde staat, gedateerd 1665 heeft een nieuwe tekst in de cartouche die de vorige tekst in twee kolommen vervangt:

NOVA ET ACCURATA DESCRIPTIO/XVII PROVINCIARUM/GERMANIÆ INFERIORIS/nec non/TERRITORII EMBDENSIS/MONASTERIENSIS, CLIVENSIS/JULIACENSIS, COLONIENSIS/ET MARCHIÆ TREVIRENSIS.

(Een nieuwe en nauwkeurige beschrijving van de Zeventien Provincies van Neder-Duitsland inclusief de gebieden van Emden, Kleve, Keulen en Trier)

In een schild in de linkerbenedenhoek vinden we de toevoeging: 'Antuerpiæ/Apud Ioannem Gallæum/1665'. Lengte en breedtegraden zijn uitgewist. Van deze staat zijn drie exemplaren bekend. De koperplaat van deze staat wordt bewaard en vertoond in het Plantin-Moretus museum te Antwerpen.

Reeds geruime tijd wordt verondersteld dat deze *Inferioris Germaniæ* kaart geen nieuwe kaart is, maar een eerste staat kende die gedateerd moet worden als stammend uit 1588 of nog eerder (Van der Heijden 1987, Schilder 1987, maar vooral Van der Heijden 1998). Als deze veronderstelling juist is zijn bovengenoemde staten niet staat 1, 2 en 3 maar staat 2, 3 en 4.

De argumenten voor dit vermoeden luiden in Van der Heijden (1998, p. 81-84) als volgt, ik citeer:

"Onder de huidige cartouche-tekst zijn sporen van een vroegere tekst zichtbaar die blijkbaar nauwer op elkaar stond dan de tekst nu. Bovendien vertoont de kaart van Vrients sterke gelijkenis met de eerste kaart

Figuur 2b.

die Willem Blaeu van de Nederlanden maakte in 1604² en eveneens met de kaart van van Doetecum van 1588³. Het betreft hier echter drie verschillende koperplaten. De overeenstemming met de kaart van Blaeu is heel opvallend: formaat, algemene geografische vorm, compositie, cartouche, de landmetersfiguur rechtsonder, de windroos, de schaalstokken en zelfs Neptunus op een zeepaard en de aantallen steden en dorpen in de legenda (behalve 'Brabantiae' 20 en 26, maar dat lijkt een graveerfoutje) zijn helemaal gelijk. Opvallend is ook dat Blaeu in deze 'eerste' staat van 1604 en Vrients beiden het Fort Bourtange, gebouwd in 1593, weglaten. De gelijkenis met van Doetecum betreft de algemene vorm en compositie, de plaats van de cartouche en haar tekening (behalve de figuren van Pallas Athene en Hermes), de landmeter bij de schaalstok, en andere kleine overeenkomsten. Maar veel belangwekkender is dat de kaart van van Doetecum bijna het evenbeeld is van de grote wandkaart, toegeschreven aan Philips Galle van 1578⁴... Het lijkt geen twijfel dat de gebroeders van Doetecum een kopie gemaakt hebben van de wandkaart van Philips Galle op een kleiner formaat. Hoewel in een ander opzicht, vertoont ook de kaart van Vrients van 1606 gelijkenis met de wandkaart van Philips Galle van 1578, want ze hebben vrijwel dezelfde geschiedenis:

- een uitgave door toedoen van Vrients die echter niet de eerste staat kan zijn;
- daarna een uitgave door Theodoor Galle
- tenslotte een uitgave door de zoon van Theodoor, Johan Galle.

Daardoor komen wij tot de hypothese dat deze drie kaarten die zoveel op elkaar lijken, maar toch van verschillende koperplaten zijn, een gemeenschappelijke voorganger hebben die de drie verschillende graveurs resp. uitgevers tot voorbeeld gediend heeft. Het feit dat de kaart van Vrients uitwissing onder de tekst vertoont en Fort Bourtange niet kent (1593) zou erop duiden dat Vrients de koperplaat van iemand anders

heeft gebruikt en die aan zijn doel heeft aangepast met weglating van de naam van de maker, zoals hij ook gedaan heeft met alle kaarten uit het *Theatrum* van Ortelius⁵... De kaarten van Blaeu en van Doetecum vertonen echter geen sporen van uitwissing en zijn trouwe kopieën van Vrients' voorganger. Zodoende treffen we hier in grote lijnen dezelfde kaartgeschiedenis aan als hieronder in 7.3 bij de bespreking van kaart 22⁶. Dit alles maakt het vrij waarschijnlijk dat Kaart 32 ook uit het atelier van Philips Galle afkomstig is uit de jaren 1579 tot 1588 en dat zij bedoeld was als een verkleinde uitgave van Galle's wandkaart uit 1578. Denucé beweert, zonder echter zijn bron te vermelden, dat Galle ook een 'Germania Inferior' zou hebben uitgegeven. De enige aanwijzing voor het bestaan van zo'n kaart is de vermelding in de rekening van Plantijn van 14 februari 1579 van een Belgica groot van Phill. Galle, waaruit wellicht valt op te maken dat er ook een Belgica klein zou zijn geweest. Maar een exemplaar daarvan is tot nu toe niet gevonden... In het licht hiervan zou de kaart van Johan van Doetecum⁷ niet zo origineel zijn als Schilder indertijd meende. En de invloed die volgens Schilder van deze kaart op vele latere kaarten in de 17de eeuw zou zijn uitgegaan, zou in feite aan de kaart van Philip Galle moeten worden toegekend, hetzij de grote wandkaart van 1578, hetzij een door hem zelf gemaakte verkleining." Tot zover Van der Heijden 1998.

Een exemplaar van de eerste staat gevonden

Enige tijd geleden werd ik benaderd door een Australische kaartenhandelaar die op reis was geweest door Texas en bij een antiekwinkelje aldaar een exemplaar had gevonden en gekocht van Vrients' *Inferioris Germaniae*. Teruggekeerd in Australië trachtte hij met behulp van mijn boek *Ortelius Atlas Maps* (1996) de staat van deze kaart vast te stellen. Hij kreeg daarbij de indruk dat het hier de in dit boek aange-

duide maar tot dusverre nooit aangetroffen eerste staat van deze kaart betrof, met een tekst in het Latijn en het Nederlands, terwijl latere staten alleen een tekst in het Latijn vertonen. Hij stuurde een foto van de cartouche op die elke twijfel bij mij wegnam, en ik was in staat deze kaart (figuur 1) te verwerven.

De kaart van deze eerste staat is een fraaie afdruk die veel frisser, scherper en minder versleten oogt dan de tweede staat, vergelijk de figuur links in de cartouche (figuur 2a en 2b). Er staat geen tekst op de achterzijde. Er zijn geen duidelijke sporen van een ruiter die op opname in een atlas zou duiden. Wel zijn er sporen van een verticale middenvouw, maar bovendien zijn er ook sporen van een verticale vouw op een kwart en drie kwart van de kaart, parallel aan de middenvouw, zoals we die ook aantreffen in Vrients' atlas van de Zeventien Provinciën van 1602/1603⁸.

Nauwkeurige vergelijking met exemplaren van de tweede en derde staat toonde aan dat we hier wel degelijk met de eerste staat van dezelfde plaat te maken hadden waarmee ook de tweede, derde en vierde staat zijn vervaardigd, zoals hieronder nader wordt toegelicht.

Het meest opvallende en in het oog springende verschil tussen de eerste en tweede staat is zoals gezegd de cartouche-tekst.

De eerste staat bevat de volgende tekst (figuur 2a):

'Germania inferior ob situm suam ita dicta et á quibus:/dam (sed falso) Belgium ab oriente Amasum, Episcopatus/Colonix, et Trevirum habet; ab austro Veromanduum et/Picardiam; ab occidente et septentrione Oceanum Rheno/Mosâ, Scalde aliisque fluvij piscium ac navium copiâ/abundantibus perfunditur, et multis eximijs vrbibus atque/multitudine vicorum est exornata : Commodissimos ha:/bet portus, Incolæ sunt solertes et diligentes omnium/bonarum artium amatores, milites strenui, egregij ac/perilissimi rerum nauticarum artifices'

(Neederlant dat om zijne gelegenheijt Neederduijtslant ende/van sommige (maer tonrechte) Belgium wert ghenamt heeft/de Eemse, de Bisdomen van Colen ende Trier aent Oosten Ver:/mandois ende Picardien aent Zuiden aent Westen ende/Noorden de Oceaen Wert met de Rijn Mase Schelde ende/andere Vischrijcke ende Schiprijcke rivieren bewatert ende/is verciert met seer veel heerlijcke Steeden grote me:/nichte van schone Dorpen ende seer bequame Zehave:/nen. D'Inwoonders sijn subtil ende neerstich, Liefheb/bers van alle vrije consten dappere crijchsluiden/ende vijnnemende ervarere Zeevaerders.)

De tweede staat heeft de hierboven reeds vermelde en vertaalde tekst (figuur 2b).

De sporen van uitwissing van de staat 1 tekst in staat 2 zijn terug te vinden de tekst van staat 1. De toppen van de verticale lijnen in letters als l en b, de punten van de i etc. uit de eerste staat zijn als puntjes van de niet geheel

weggepoetste letters terug te vinden in de tweede staat. Hele voormalige regels van staat 1 zien we terug als rijen puntjes in staat 2, met name in het linker tekstpaneel. Zowel de tekst in het Latijn als die in het Nederlands van deze eerste staat komen nauwkeurig overeen met de tekst die we aantreffen op het derivaat van Blaeu 1604⁹. Alleen de verdeling van de tekst over de regels wijkt hier en daar iets af.

Deze vondst is een klinkend bewijs van de juistheid van de veronderstellingen van Van der Heijden (1987, 1998) en Schilder (1987). De veronderstelling die Van der Heijden oppert dat Vrients de naam van de kaartenmaker heeft verwijderd kon aan de hand van de nu gevonden eerste staat eveneens worden getoetst. De uitkomst: deze veronderstelling is onjuist. Er is geen naam van enig cartograaf op deze eerste staat te vinden. Niettemin blijft Philip Galle de meest voor de hand liggende maker van deze eerste staat.

De vondst laat tevens zien dat ook kaarten die ruim 400 jaar een verscholen bestaan hebben geleid alsnog op de onwaarschijnlijkste plaatsen op kunnen duiken, en dat toegankelijke naslagwerken die vermoedens over zulke kaarten bevatten bij het verifiëren van zulke vermoedens een geschikt hulpmiddel zijn.

LITERATUUR

- Broecke, M.P.R. van den, (1996) *Ortelius Atlas Maps: an illustrated guide* 't Goy-Houten, HES Publishers
Heijden, H.A.M. van der (1987) *The Oldest Maps of the Netherlands* Utrecht, H&S, blz. 80-82, 148ff.
Heijden, H.A.M. van der (1998) *Old Maps of the Netherlands, 1548-1794*, Alphen aan den Rijn, Canaletto, Netherlands, blz. 81-84; map 32, blz. 212-215
Koeman, C. (1969) *Atlantes Neerlandici* III, Amsterdam, Theatrum Orbis Terrarum, blz. 187.
Schilder, G. (1987) *Monumenta Cartographica Neerlandica* II, Alphen aan den Rijn, Canaletto, blz. 112 ff, 160-163.

NOTEN

1. Van den Broecke 1996 no.59
2. Van der Heijden 1998 kaart 59
3. Van der Heijden 1998 kaart 33
4. Van der Heijden 1998 kaart 22
5. Van der Heijden bedoelt hier waarschijnlijk: met alle kaarten die vrients na de dood van Ortelius aan het *Theatrum* heeft toegevoegd.
6. Philip Galle's wandkaart, Van der Heijden 1998 kaart 22
7. Van der Heijden 1998 kaart 33
8. Koeman Vri 1
9. Van der Heijden 1998 kaart 59

SUMMARY

The first state found of the Van Vrients/Philips Galle 'Inferioris Germaniae' map

A first state of the Inferioris Germaniae map, which was presumed to have been lost and which Vrients included in the 1608 edition of the *Theatrum Orbis Terrarum*, has now been found and has returned to the Low Countries. This state, most probably made by Philip Galle, was postulated by Schilder, Meurer and notably Van der Heijden on the basis of similar maps by Blaeu and Van Doetecum which apparently derive from it. However, the name of its presumed maker, Philips Galle, is not mentioned on this first state.

Ferjan Ormeling

Een model voor de verandering van plaatsnamen in het kader van de Europese expansie

Door de ontdekkingsreizen van de 15de – 17de eeuw breidden de Europeanen geleidelijk het bij hen bekende bewoonde gebied uit; tegelijkertijd pasten ze de nieuwe gebieden in zekere mate aan hun eigen cultuur aan. In deze bijdrage wordt geprobeerd een model te construeren van hun naamgevend gedrag daarbij. Het blijkt dat we daartoe een onderscheid moeten maken tussen enerzijds het gebied van de 15de-eeuwse Ecumene, dat wil zeggen het gebied dat vóór de ontdekkingsreizen al deel uitmaakte van de bekende wereld (het eigenlijke Europa, de Arabische gebieden, Perzië, Indië en China) en anderzijds het gebied dat daarbuiten lag.

Hoewel zeker bewoond waren de laatste gebieden veel dunner bevolkt, door relatief onderontwikkelde lieden die onbekende talen spraken. Behalve misschien in Midden-Mexico en Peru waren er geen steden van betekenis, maar naast dorpen alleen fysieke objecten (rivieren, bergen, kapen) die benoemd konden worden. In deze situatie gebruikten de ontdekkingsreizigers, om naar geografische objecten in de nieuw ontdekte gebieden te kunnen verwijzen (ten behoeve van navigatie, in bezit name, of gebruik van de hulpbronnen) namen die

- hen herinnerden aan thuis, of verwezen naar zichzelf dan wel hun opdrachtgevers;
- de eigenschappen van de benoemde objecten beschreven dan wel de omstandigheden tijdens hun ontdekking;
- de mensen thuis moesten beïnvloeden.

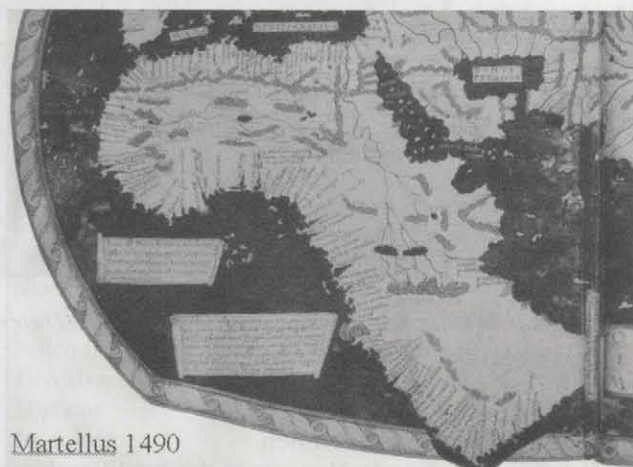
Pas in een later stadium zouden inheemse namen door de ontdekkingsreizigers worden gebruikt (hetzij in fonetische vorm hetzij in vertaling), namelijk wanneer er contacten met de inheemse bevolking waren gelegd. Bij de Europese openlegging van de niet-Europese bekende wereld (bijvoorbeeld de kusten van Zuid-, Zuidoost- en Oost-Azië en van Oost-Afrika) werden bestaande namen meestal overgenomen en geassimileerd aan de taal van de ontdekkingsreizigers.

In deze bijdrage zullen een aantal gebieden worden beschreven vanuit het gezichtspunt van hun toponymische geschiedenis; op basis van die case studies wordt er geprobeerd een synthese te geven van de toponymische aspecten van de Europese expansie.

Het gebied buiten de 15e-eeuwse Ecumene in de 15de en 16de eeuw

De Portugese ontdekkingen in Afrika

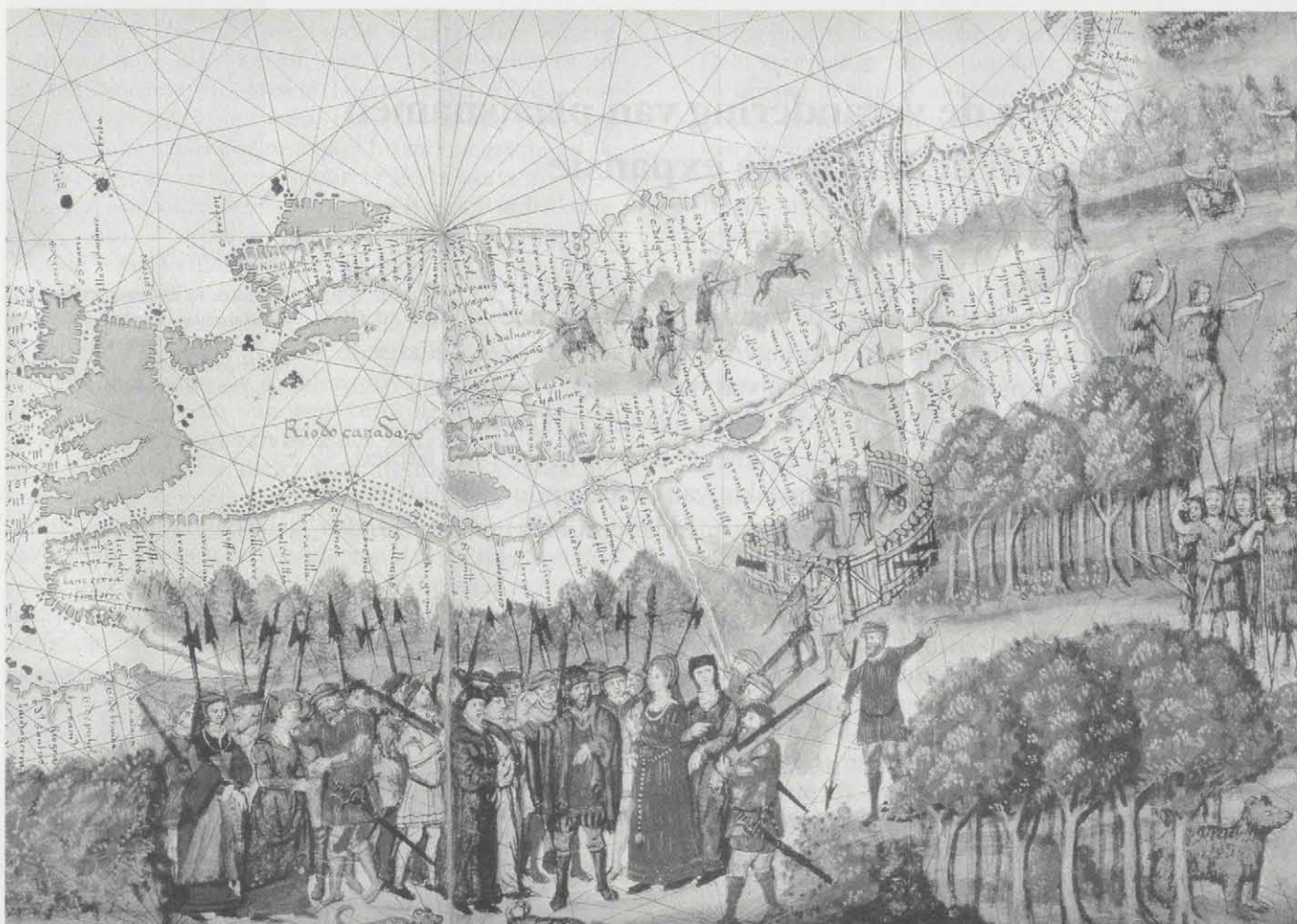
In figuur 1 kan men zien wat er gebeurde bij de Europese ontdekking van de westkust van Afrika van 1416-1488, in een (eerste) fase waarin de contacten met de inheemse bevolking nog gering waren. Van de

Martellus 1490

1. Detail van de wereldkaart van Henricus Martellus uit 1490.

68 namen van objecten op of langs Afrika's westkust ten zuiden van Kaap Bojador bestaat 20% uit religieuze namen (ze verwezen naar heiligen of personen uit de Bijbel), en de overige namen waren beschrijvend, met uitzondering van twee veronderstelde inheemse namen (Congo en Gambia) en enkele namen die waarschijnlijk uit een oogpunt van public relations waren gegeven (Rio de Oro en Cabo di Esperanza). Analyse van de 213 namen die een eeuw later zijn opgenomen op kaarten uit het *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten langs dezelfde kust toont dat de samenstelling van de namen licht verandert: er zijn nog steeds 22% namen van religieuze oorsprong, en de grote meerderheid is nog steeds beschrijvend (bijvoorbeeld, in vertaling, Brede Rivier, Kaap der Palmen enz.), maar er is nu 7% van de namen dat naar ontdekkingsreizigers of leden van het Portugese koningshuis verwijst (we zullen dat commemoratieve namen noemen) en 10% van de namen is nu duidelijk van inheemse oorsprong. Blijkbaar waren de contacten met de inheemse bevolking aangehaald. Vooral in de kustgebieden van Guinee en de Kongo vinden we een

2. Detail van de kaart van Canada in de Vallard-atlas (Dieppe 1547).

groter aandeel inheemse namen.

Voorbij Kaap de Goede Hoop was dat beeld anders. De Oostkust van Afrika was van oudsher bekend, zij het dan door tussenkomst van de Arabieren. Vanaf 1498 waren daar om de Portugezen naar India te begeleiden (Arabische) loodsen en stuurlieden beschikbaar die de oostkust van Afrika kenden en in het Swahili met de daar wonende Bantoevolken konden spreken. Van de 102 namen die op Blaeu's kaart van Afrika uit 1631 voorkomen is er maar 9% van christelijk-religieuze oorsprong, en is 14% beschrijvend (in het Portugees). De rest bestaat uit inheemse namen. Het is dus relevant of een gebied al of niet binnen de Ecumene lag, en of er tolken beschikbaar waren die de ontdekkingsreizigers konden helpen.

De Franse ontdekkingen in Canada

Als we de kaart van Frans Canada in de in Dieppe rond 1547 vervaardigde *Vallard-atlas* bekijken, dan zien we langs de rivier de Saint Lawrence slechts Franse plaatsnamen (zij het hier dan in Portugese vertaling). Tijdens de eerste, mislukte kolonisatiefase was er dus blijkbaar niet zoveel contact met de inheemse bevolking. Dat beeld valt ook af te leiden uit de kaart van het noorden van de Atlantische Oceaan van Cornelis Claesz uit 1592.

Pas op het eind van de 17de eeuw zou er op Franse kaarten van het gebied een behoorlijk aandeel in-

heemse namen ontstaan, als gevolg van de ontdekkingsstochten van De Champlain tussen de Saint Lawrence, de Grote Meren en de Mississippi. Na 1763 en de Britse verovering van Frans Canada trad er een geleidelijke verengelsing van de Franse namen op, deels door vertaling ervan, deels door weglaten van de Franse diakritische tekens. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou deze trend weer worden omgedraaid.

De Engelse kartering van Virginia

Virginia vormt een speciaal geval omdat zijn exploratie en kolonisatie pas plaatsvonden nadat men de taal van de inheemse bevolking had leren spreken. Dat leidde tot de productie van kaarten met bijna uitsluitend inheemse namen, voorafgaand aan de Europese ontwikkeling van het gebied. De kaart van Virginia van John Smith uit 1612 bevat slechts 25 Engelse namen tegen 190 inheemse namen, dus een kleine 11%. Wanneer we de namen op deze vroege kaarten vergelijken met kaarten van het huidige Virginia, dan zien we een volledig tegenovergesteld beeld: er blijkt dan slechts een klein aantal inheemse namen te zijn bewaard. Bij analyse blijken dat allemaal waternamen te zijn. Waarschijnlijk zijn door de conservatieve houding van zeelui die riviernamen bewaard, terwijl alle inheemse landnamen door Engelse namen vervangen zijn.

Nieuw-Nederland in de 17de eeuw

In het noordoosten van Noord-Amerika werden door de verschillende Europese staten tijdens hun exploratieve en commerciële activiteiten eigen series plaatsnamen gegeven. Het was een gebied waarin de belangen van de verschillende staten met elkaar botsten. Van 1624 tot 1674 bezetten de Nederlanders een gebied dat grensde aan New England en dat zelfs gedeeltelijk overlapte, en de conflicterende aanspraken kwamen ook tot uitdrukking in de namen op de kaarten van dit gebied. Men ging daarbij uit van verschillende concepten, binnen het grovere kader van namen die door vroegere Franse en Portugese ontdekkingsreizigers gegeven waren. De kolonisten in New England gebruikten, althans in de betwiste gebieden, aan de Bijbel ontleende namen, zoals Elisabeth, Martha en Rhodos. De Nederlandse kolonisten hadden blijkbaar meer heimwee of waren minder godsvruchtig, en gebruikten de namen van de eilanden die hun Zuiderzee van de Noordzee scheidden, zoals Texel en Vlielandt. Over het algemeen gebruikten ze ook minder inheemse namen dan de Engelsen.

De Spaanse en Portugese exploratie van Amerika

Net zoals in West-Afrika waren de door de Spanjaarden en Portugezen aan de Zuid-Amerikaanse kust opgetekende namen een mengeling van beschrijvende namen, religieuze namen en namen die aan personen ontleend waren (ik noem dat type commemoratieve namen). In Zuid-Amerika was het aandeel van de religieuze namen groter dan in West-Afrika. In de relatief dicht bevolkte vroegere rijken van de Azteken en Inca's werden de inheemse namen van de steden voor het grootste deel gehandhaafd. In het binnenland werden op de kaarten mythologische elementen afgebeeld, zoals ook voor Afrika het geval was. Voor Noord-Amerika waren dat de Zeven Steden van Cibola, voor Zuid-Amerika was dat het Parime-meer waarin El-Dorado op een eiland huisde.

In de gevallen waarin andere staten dan Spanje en Portugal participeerden in de exploratie, zouden die hun namen toevoegen aan degene die door de Iberische kartografen al waren vastgelegd. Ze hadden minder respect voor de namen die door hun Noord-Europese concurrenten waren gegeven: daardoor ontwikkelden zich aparte series van door de Engelsen, Fransen of Nederlanders gegeven plaatsnamen voor de microtopografie, bijvoorbeeld voor het gebied van Straat Magellaan.

Australië

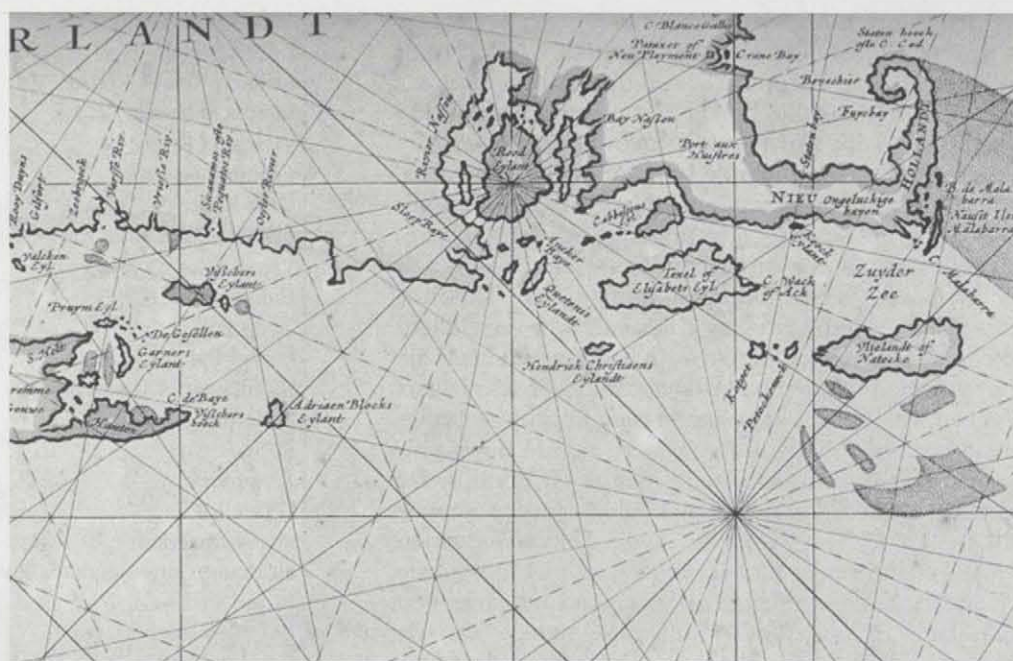
Een extra bewijs van het feit dat Europese namen alleen gegeven werden wanneer er in de nieuw-ontdekte gebieden geen inheemse bevolking van betekenis werd waargenomen, of althans dat er geen vriendschappelijke betrekkingen met hen konden worden opgebouwd, kan gevonden worden in de namen die door de eerste Europese ontdekkingsreizigers aan Australië gegeven zijn. Van de 52 namen die op de kaarten van Nieuw-Holland en Nieuw-Zeeland voorkomen, zijn er 42 commemoratief, 10 beschrijvend en één religieus. Er werden geen inheemse namen opgetekend. De enige verwijzing naar de inheemse bevolking was de naam Moordenaarsbaai aan

Lange Eylant	Long Island
Adriaen Blocks Eylant	Block Island
Visschers hoeck	Montauk point
Visschers Eylant	Fishers island
Cromme Gouwe	-Peconic Bay
Oost Rivier	East River
Maniates ofte Nieuw Amsterdam	New York
Vlissinge	Flushing
Breuckelen	Brooklyn
C. de Baye	Cape Montauk
Pruym Eylant	Plum island
Nieuhaven of Roodenberg	Newhaven
Rodenberghs rivier	Quinnipiac River
Rooy Duyns	Sachem Head
Zeebroeck	Old Saybrook
Versse Riv.	Connecticut River
Vriese Rivierken	Thames R
Sicanamos ofte Pequatos Riv	Mystic river
Rivier Nassou	Narraganset Bay
Bay Nassou	Mount Hope Bay
Rood Eylant	Rhode Island
Cabbeljous Eylant	Naushon Island/ Elisabeth islands
Texel of Elisabeths Eylant	Martha's Vineyard
Hendrick Cristianes Eylant	No Mans Land
Petockenock	Tuckernuck Island
Vlielandt of Natocke	Nantucket Island
Zuyder Zee	Nantucket Sound
Nieuw Holland	Cape Cod
Peninsula	
Vlacke Hoeck	C.Malabarra/ Monomio Point
Staten hoeck ofte Witten Hoeck	Cape James/C.Cod
Fuyckbay	Provincetown
Harbour	
Noordzee	Stuarts'Bay/ Cape Cod Bay
Staten bay	Barnstable Harbour
Nieuw Nederlandt/Novum Belgium	New York, Delaware, New Jersey,
Staten Eylandt	Staten Island
Noort rivier ofte Maurits rivier	Hudson River
Sant punt of Godyns punt	Sandy Hook
Eyer Haven ofte Baye Haven	Little Egg Harbour
Barndegat	Barnegat Bay
Beeregat	Great Egg Harbour
C. de May	Cape May Point
Suydt Rivier	Delaware River
C.Hinlopen	C. Henlopen

Tabel 1. Nederlandse en Engelse naamversies voor geografische objecten in het noordoosten van de Verenigde Staten.

de noordpunt van het Zuidereiland van Nieuw-Zeeland; deze naam is door de Nieuw-Zeelandse autoriteiten in de 20de eeuw veranderd, uit public relations-overwegingen, in Golden Bay.

3. Detail van de Pas caerte van Nieu Nederlandt en de Engelsche Virginies, ca 1650.

4. Kaart van Azië vervaardigd door Frederik de Wit, Amsterdam 1660. De licht onderstreepte namen zijn van Maleise oorsprong; de donker onderstreepte namen zijn ontleend aan het Nederlands, Spaans of Portugees.

Binnen de Ecumene, maar buiten Europa

Bij de Europese openlegging van de niet-Europese bekende wereld (bijvoorbeeld de kusten van Zuid-, Zuidoost en Oost-Azië en van Oost-Afrika) werden bestaande namen meestal overgenomen en geassimileerd aan de taal van de ontdekkingsreizigers, zie bijvoorbeeld de namen Bantam (Banten) of Canton

(Guangzhou). In die gebieden werden door de Europeanen meestal alleen namen gegeven aan kleinere, niet benoemde eilanden dan wel aan nieuwe nederzettingen (Meester Cornelis bij het huidige Jakarta en Fort William bij het huidige Calcutta zijn voorbeelden) of voor uit een oogpunt van navigatie belangrijke punten, zoals Java's Eerste Punt in Straat Soenda.

Nederlands Indië

Dat er weinig of geen Europese namen gegeven werden in dichter bevolkte gebieden binnen het gebied van de in de 15de eeuw bekende en bewoonde wereld is fraai te zien aan Indonesië. Als we de door de Topografische Dienst in Batavia geproduceerde *Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den Nederlandsch-Indischen archipel* (2e druk, Weltevreden 1923) bekijken dan blijkt dat slechts 1,5% van de 26.000 namen geheel of gedeeltelijk Nederlands is. Wanneer we daar de namen van aftrekken die slechts Nederlandse generieke bestanddelen (Noord-, Zuid-, Boven-, Beneden-, Groot-, Klein-) bevatten, evenals de namen van Nieuw-Guinea, dan blijft er maar 0,8% over, oftewel een kleine 200 namen. Daarvan horen er 50 bij de eilanden en kapen in de Baai van Batavia en Straat Soenda; deze stammen nog uit de 17de eeuw. Er horen 17 plaatsnamen bij, en 7 daarvan slaan op plaatsen in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdstad Batavia, dat zijn Nederlandse naam sedert 1617 draagt. En 9 ervan hoorden thuis op de Banda Eilanden en sloegen op nootmuskaat-percelen die al sedert 1640 bestonden (onder de zogenaamde perkeniers). Van die 200 namen hadden er slechts 50 geen officiële Indonesische equivalenten in de lijst.

Dat beeld uit 1923 is hetzelfde als het beeld dat we kunnen afleiden van de kaarten van dit gebied van Blaeu (uit 1630): er zijn nauwelijks namen gegeven door hetzij de Portugezen, de Spanjaarden of de Nederlanders in het westelijke deel van de Indische archipel. Voorbij de Molukken verandert dat beeld echter volledig. De noordkust van Nieuw-Guinea (van de Vogelkop tot aan de Bismarck Archipel) kent bijvoorbeeld in de talen van de verschillende Europese ontdekkingsreizigers series plaatsnamen zonder enige inheemse namen. Uit de lijst in tabel 2 blijkt dat de Nederlandse namen meestal commemoratief zijn en de Spaanse meestal religieus of beschrijvend.

In figuur 4 zijn op een 17de-eeuwse kaart van Zuidoost-Azië de aan Europese talen ontleende namen gemarkeerd. Er is een duidelijke overgang te zien tussen het westelijke, Maleise deel van de archipel dat regelmatig handelsrelaties kende met de rest van Azië (en dat daardoor met naam en toenaam bekend was in het westen, ook al was dat uit de tweede hand) en het Melanesische gebied van de Papoea's in het oosten. De lijn die deze twee werelden van elkaar scheidt loopt parallel aan de kust van Nieuw-Guinea en dan noordwaarts naar de Filippijnen, waar de Spanjaarden ook hun eigen namen toekenden aan de oostelijk gelegen eilanden. De enige Europese namen in het westelijk deel van de Indische Archipel slaan op vestingwerken (Batavia) en op opvallende punten die voor de navigatie belangrijk waren (Vlacke hoek, Slyckhoec, Terra Alta, en M.S. Pedro voor de Kinabalu berg). Het is niet duidelijk hoe de naam Purtegal op deze kaart op de westkust van Celebes is ontstaan; het is mogelijk de naam van een inheemse nederzetting die iets weg had van het woord Portugal en daar wat naar toe geschreven is; er zijn namelijk geen Portugese nederzettingen uit dat gebied bekend.

In Nederlands-Indië hadden inheemse scholen in het begin van de 20de eeuw atlanten met hun eigen series

Abel Tasman 1644**Novo Guinea****C.Maba/Canam**

Cabo de Goed Hoppe

Willem's Schouten eilanden

Arimoa

Moa

Akal

Witsen's reed

Bettaf

Vulcanus of brands eyland

Brandende eyland

De bogt van goeden hoopen

Salomon Suwers' hoogte

Visschers Eylant

Gerrits Dems Eylant

Anthony Coen's eyland

S.Joan eyland**Ortelius 1589 (gebaseerd op Spaanse bronnen)****Terra dos Papous – a Jacobo Le Maire dicta Nova Guinea****Cainam**

C.Hermoso

Primeiro Tucta/P.Primeiro

R. de S.Y.

Y. de las Martiles/
dos Martillos

Punta Salida

La Ballena

B.Hermosa

Los Crespas/

I.de los Cresbos

R. de S.Augustin

S.Augustin

R. de Siculas

Y. de Arti

C.Blanco

Isola de Humo

Isola de Mala gente

Badia hermosa

R. de Gaspar Ricuir

Isola de lhombres blancos

La Barbuda

R.Baxo

Y. de S.Ioan

Tabel 2. Vergelijking van Nederlandse en Spaanse series geografische namen voor de noordkust van Nieuw-Guinea tussen het huidige eiland Waigeo en de plaats Finschhafen.

plaatsnamen, waarbij niet alleen de generieke naamsbestanddelen (zoals kaap, straat en eiland) in het Maleis waren weergegeven maar er ook Maleise versies waren van Batavia (Betawi) en Buitenzorg (Bogor). Ook de met Nederlandse namen benoemde forten kenden hun officiële Indonesische alternatieve versies: Fort de Kock (Bukittingi), Fort Van der Capellen (Batu Sangkar). Vanuit een toponymisch gezichtspunt maakt het bestaan van deze namenlijsten met alternatieve versies de dekolonisatie wel bijzonder gemakkelijk.

Landinwaarts buiten de Ecumene in de 18de eeuw*Zuid-Afrika*

Analyse van Nederlandse kaarten van de Kaapkolonie uit de 18de eeuw toont een grote meerderheid van beschrijvende namen voor de fysieke objecten, zoals rivieren en bergen. Deze namen vullen het grove door de Portugezen gegeven toponymisch kader verder in, zo goed als dat ging; een groot deel van de kust was namelijk uitermate moeilijk toegankelijk vanuit het binnenland en de relaties met vanuit zee gegeven namen waren daardoor soms moeilijk te leggen. Tegen

5. A. Buell – New and Correct map of the United States, 1783.

de tijd dat ze zich verder van de Kaap gingen verwijderen waren de Europese kolonisten inmiddels bekend met de inheemse talen, en dat wordt ook weer-spiegeld in de namen: Kanga of Olifantsrivier, Kouka of Buffelsrivier, Chamka of Leeuwenrivier. In de kaart van De Graaff uit 1794 getiteld *Het Gouvernement van de Caap de Goede Hoop* is er van de 410 plaatsnamen 58% beschrijvend, 25% commemoratief (bijv. Rio d'Infante, Stellenbos en 'Twee Plaatsen van P. de Wit'), 2% religieus en 15% inheems. De laatste zijn, naar verondersteld wordt, ontleend aan de Khoikoi-talen. Deze zullen ook beschrijvend geweest zijn, zoals de Nederlandse vertalingen bewijzen.

De Verenigde Staten

Op oude kaarten van dit gebied nemen de namen van de Indianenstammen een prominente plaats in. Geleidelijk aan worden ze echter van de kaarten verwijderd parallel aan de eliminatie of verstrooiing van de Indianen zelf. Ook al is er een groter aandeel Indiaanse namen voor fysieke objecten bewaard, wat de plaatsnamen betreft is hun toponymie geheel vervangen door Engelse plaatsnamen [Harley, 2001, p.183]. Harley beschrijft hoe de namen van de Indiaanse dorpen geleidelijk aan verdwijnen op de

opeenvolgende kaarten. De verschillende Indiaanse opstanden hebben daartoe bijgedragen want elke afzonderlijke opstand werd gevolgd door een nieuwe golf van repressie en verwijdering van Indiaanse namen.

Buiten de Ecumene in de 19de eeuw

Amerika, Zuid-Afrika en Australië

In de 19de eeuw zou een enorm aantal kolonisten Europa verruilen voor de lege gebieden in Noord-Amerika en het zuidelijk halfrond. Al die kolonisten schiepen nieuwe nederzettingen en de namen daarvoor brachten ze mee van huis. De Nederlandse kolonisten in Zuid-Afrika gebruikten Nederlandse namen. De combinatie van de plaatsnamen Utrecht en Amersfoort kunnen we zowel in het huidige Amerika (op Long Island) terugvinden als in Zuid-Afrika, ten weerszijden van de Drakensberge. Stratford upon Avon vinden we zowel in Australië als Nieuw-Zeeland, compleet met de rivier de Avon erbij, en deze combinatie zal in de Verenigde Staten en Canada ook wel een paar keer voorkomen. Zelfs al zijn er in het binnenland tot in de 19de eeuw inheemse plaats-

namen bewaard gebleven, dan zullen deze toch door het grote aantal nieuwe Europese namen zijn ondergesneeuwd. De gekoloniseerde landschappen zien er wat de namen betreft sedertdien uit als verlengstukken van Europa.

De toponymische impact van de sedentaire agrarische kolonisten op de nieuwe gebieden die voordien door nomadische gemeenschappen waren bewoond kan worden nagegaan door de kaarten van vóór en na de bouw van de spoorwegen in het Amerikaanse binnenland te vergelijken (figuur 5 en 6). De enorme toevlucht van inwoners en de nieuwe infrastructuur vergden meer namen dan aan de plaatselijke culturen konden worden ontleend. Dat resulteerde in een volledige verandering van het toponymische karakter van deze gebieden, en dat wordt zowel bewezen door de Amerikaanse prairies, de Argentijnse pampa's als door Transvaal en Victoria.

Onder die nieuwe namen waren er veel die waren gegeven door Duitse kolonisten; ze verwezen ofwel naar Duitse steden of personen of ze beschreven de nieuwe omstandigheden in het Duits. We hebben geen idee meer van de impact van al die Duitse namen, want ze zijn allemaal weggevaagd op een in de Eerste Wereldoorlog kunstmatig opgeklopte golf van anti-Duits sentiment. Het veronderstelde slechte gedrag van de Duitse soldaten in België vormde een favoriet thema in de Britse en Amerikaanse pers, en deed sommigen de gruwelijkheden van een vorige oorlog waarin de Britse troepen concentratiekampen gebruikten tegen de burgerbevolking, vergeten. Hoe het ook zij, het had een grote impact op het kaartbeeld. Alleen al in de staat Zuid-Australië werden de Duitse namen van 60 steden veranderd in goede Engelse namen.

De Duitse kolonie Tanganyika

In de *Wirtschaftsatlas der deutschen Kolonien*, die in Berlijn in 1912 door Max Eckert is vervaardigd, wordt het Duitse koloniale rijk afgebeeld inclusief alle Duitse toponiemen die sedert 1880 werden opgelegd aan die nieuwe gebieden. Voor Tanganyika vinden we in deze atlas zo'n 50 Duitse namen op een totaal van 600 (waarbij namen met alleen Duitse generieke bestanddelen niet zijn meegerekend). Van die 50 waren er 30 commemoratief, 12 religieus en 1 beschrijvend (het Natronmeer). Na de Eerste Wereldoorlog werden alleen de namen van Speke en Enim Pasja behouden. Alle andere Duitse namen werden door inheemse namen vervangen: Bismarckburg veranderde in Kasanga, Wiedhafen in Manda en Neu-Bonn werd Rubowe. Ook de Augusta Viktoria Steilwand, genoemd naar de Duitse keizerin, werd geschrapt.

Dekolonisatie en restauratie van de oorspronkelijke namen

De jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werden gekarakteriseerd door naamsveranderingen in gekoloniseerde gebieden. Men schudde daar de sporen van het koloniale bewind van zich af, inclusief de namen. Deze veranderingen werden in het algemeen begroet door de internationale gemeenschap, tenmin-

ste wanneer men een programma volgde van geleidelijke overgang van de oude naar de nieuwe namen. Zo'n programma was gericht op de namen die geassocieerd werden met het koloniale regime. Voorbeelden in Indonesië zijn Batavia en Hollandia, en de bergnamen die genoemd waren naar leden van ons koninklijk huis. Dergelijke veranderingen waren minder populair wanneer de gewijzigde namen ontdekkingsreizigers hadden geëerd die voor het eerst bergtoppen hadden beklommen in ontoegankelijke gebieden waar tot dan toe geen bestaande namen hadden kunnen worden vastgesteld.

In de jaren tachtig en negentig begon men in de Verenigde Staten en Canada met pogingen om de bestaande gecodificeerde plaatsnamen, die geheel of gedeeltelijk door de kolonisten waren gemodificeerd, terug te veranderen in overeenstemming met de nieuw vastgestelde officiële spelling van de inheemse talen. Hoewel dit streven aanvankelijk algemeen werd ondersteund, werd dit proces al gauw geassocieerd met de acties van inheemse minderheidsgroepen die de rechten op de gebieden van hun voorouders weer opeisten. De terugverandering van plaatsnamen werd door hen al gauw gezien als een eerste stap in dergelijke acties, en het hele proces werd vervolgens met aanzienlijk meer reserves tegemoet getreden.

Een model van de plaatsnamenontwikkeling

De niet-Europese Ecumene

De Europese exploratie van de niet-Europese Ecumene (bijvoorbeeld van de kusten van Zuid-, Zuidoost- en Oost-Azië en Oost-Afrika) betekende meestal het overnemen van de bestaande inheemse namen en assimilatie ervan in de talen van de ontdekkingsreizigers. Zo ontstaan bijvoorbeeld namen als Bantam (voor Banten) en Canton (voor Guangzhou). Door de ontdekkingsreizigers zelf gegeven namen werden gewoonlijk alleen gegeven aan kleine, nog onbenoemde eilanden of aan nieuw gestichte nederzettingen: Batavia of Fort William (bij Calcutta), of aan voor de navigatie belangrijke punten (zoals Java's Eerste Punt enz.). Deze opgelegde namen waren dus marginaal. Dat leidt tot de eerste regel van ons model:

regel 1

Binnen de Ecumene is de naamkundige invloed van Europa beperkt.

De enige belangrijke invloed van de koloniale machten werd uitgeoefend door de transcriptie- of transliteratiesystemen die ze oplegden, en aan de hand waarvan hun namen bekend werden gemaakt aan de rest van de wereld.

regel 2

Europese naamgevende invloed bepaalt zich tot omzettingssystemen naar het Latijnse alfabet.

Het resultaat van de koloniale naamgevingpraktijk wordt over het algemeen pas onderzocht op het moment dat de koloniale machten hun vlag strijken. Afhankelijk van de soort relatie met de vroegere koloniale overheid waren de hierop volgende zuiveringsoperaties meer of minder drastisch, gefaseerd of gemonitord, zodat er geen schadelijke neveneffecten door zouden ontstaan: restauratie van inheemse na-

6. Haasis and Lubrecht
– The American Union
Railroad Map, 1872

men wordt meestal uitgevoerd nadat de officiële spelling van de betreffende inheemse talen is vastgelegd. We hebben gezien hoe de Europese machten in hun koloniën hun eigen namen oplegden. Hoe later ze echter als kolonisator ten tonele verschenen en hoe dichter bevolkt of hoe meer geurbaniseerd die koloniën voordien waren, hoe kleiner het aandeel van die door de kolonisatoren opgelegde namen was. Na de Tweede Wereldoorlog werden deze tijdens de kolonisatie opgelegde namen (deels) vervangen door de vroegere namen in de inheemse talen. Vooral Afrika is het toneel geweest van uitgebreide namen-dekolonisatie. Toegevoegd aan het model geeft dat:

regel 3

Dekolonisatie van plaatsnamen na 1950.

Het gebied buiten de Ecumene

In het buiten de Ecumene gelegen gebied worden namen opgelegd die

regel 4

de ontdekkingsreizigers herinneren aan hun gebieden van herkomst of claims leggen op de nieuwe gebieden zoals Virginia, New England, Nieuw Nederland, Nieuw Holland, Nova Scotia, Nouvelle France; Nieuw Amsterdam, Nova España, Nova Galicia, Cartagena;

regel 5

eigenschappen beschrijven van de benoemde objecten zoals Versse Rivier, Noort Rivier, Cabo Verde, IJsland, en Vinland;

regel 6

de omstandigheden tijdens de exploratie beschrijven zoals Moordenaars' Baai (Nieuw-Zeeland), Buenos Aires of de datum van de ontdekking (Natal, Paas-eiland, San Francisco);

regel 7

die gegeven zijn om de mensen thuis te beïnvloeden

zoals Groenland, Rio de Oro, Kaap de Goede Hoop; *regel 8*

die de ontdekkingsreizigers of hun sponsors beschrijven

zoals Amerika, Virginia, North en South Carolina, Williamsburgh, Kaap Maria van Diemen, Staten Eiland en Charleston.

Pas in een later stadium, nadat er goede contacten met de inheemse bevolking gelegd zijn, konden inheemse namen aan de ontdekkingsreizigers worden overgedragen, hetzij fonetisch hetzij in vertaling. Tegen die tijd zouden de aan nederzettingen aan de kust gelegen eerder gegeven namen al zijn gecodificeerd, zodat

regel 9

inheemse of vertaalde namen meer zijn vastgelegd voor objecten in het binnenland

Tijdens de verdere exploratie en kolonisatie van het binnenland zou dit proces steeds worden herhaald, waarbij nieuwe namen gegeven zouden worden aan nieuwe objecten (forten, steden) en inheemse of gewijzigde (vertaalde) namen voor fysieke objecten zoals rivieren en bergen.

In de Nieuwe Wereld, Zuidelijk Afrika, Noord-Azië en Australië, dus in het gebied buiten de in de 15de eeuw bekende wereld, ging het dus toponymisch gezien anders toe dan in de Ecumene. Toen het tempo van de kolonisatie werd versneld en er meer kolonisten uit het moederland kwamen, resulteerde dit in een groter aandeel aan aan dat moederland of de moedertaal ontleende namen. Taalgebieden zonder koloniën zagen een groot deel van hun kolonisten verdwijnen naar Spaans-, Portugees- of Engelssprekende gebieden: die kolonisten pasten daar namen toe die hen herinnerden aan hun land van herkomst. In de

Engelssprekende gebieden overzee werden deze namen voor zover ze van Duitse oorsprong waren, tijdens de Eerste Wereldoorlog vervangen. Dit gebeurde niet in Spaans- of Portugees-sprekende gebieden, hoewel Duitse namen daar nooit zo'n belangrijk aandeel vormden als in landen als de Verenigde Staten, Canada of Australië. We moeten in ons model dus rekening houden met

regel 10

de vervanging van Duitse namen door Engelse tijdens de eerste Wereldoorlog.

In de jaren negentig was er in de overzeese Engels-sprekende gebieden sprake van acties om (delen van de) oorspronkelijke namen te herstellen. Verminkte of vertaalde dan wel nieuw opgelegde namen werden dus vervangen door de oorspronkelijke versies in de inmiddels vastgestelde officiële schrijfwijze. Het laatste deel van ons model wordt dan:

regel 11

(Gedeeltelijk) herstel van de oorspronkelijke inbeemse namen in landen met Engelssprekende meerderheden aan het eind van de 20e eeuw.

LITERATUUR

(1923), *Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den Nederlandsch-Indischen archipel*, tweede herziene uitgave. Weltevreden, Landsdrukkerij.

Damsteeg, B.C. (2001), *Nieuwe spiegel der zeevaart. Beknopte historische atlas van de Europese kusten met de oude Nederlandse namen*. Amsterdam.

Harley, J.B. (1923), *The new nature of maps* (onder redactie van P. Laxton). Baltimore: John Hopkins University Press,

blz. 168-195. New England cartography and the native Americans.

Ormeling, F.J. (1983), *Minority toponyms on maps: the rendering of linguistic minority toponyms on topographic maps of Western Europe*. Thesis. Utrecht University.

SUMMARY

Place name change models and European expansion

During the Age of Discovery, the Europeans gradually extended the Ecumene and adapted it to their own culture. This paper models their naming behaviour. For a model to fit, we must first discern between the areas of the previously existing Ecumene (Europe itself, Arab lands, Persia, India, China and Japan) and the areas beyond. The latter were sparsely inhabited, underdeveloped areas, where the population spoke unknown languages. Later, when contacts with the native population had been established and their language learnt, local names were transferred to the explorers, phonetically or in translation. By that time, most explorers' names for settlements along the coast had been well-established, so that indigenous names or translated names are only found (and codified) inland. European exploration beyond the Ecumene (for instance the coasts of South, Southeast and East Asia and East Africa) usually meant that existing names were copied and assimilated into the explorers' languages. In their colonies, the European powers imposed some names in their own languages; the later they arrived, or the more densely populated or the more urbanised these colonies were, the fewer names were imposed. After the Second World War, some colonial names were replaced by previous names in the indigenous languages.

Various areas are described in different periods from the point of view of their toponymic history. These individual cases form a synthesis of the toponymic aspects of the European expansion.

In- en verkoop antiquarische boeken, prenten en decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken (15-19e eeuw)
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunst-grafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat

Plantijn

Ginnekenmarkt 5 • 4835 JC Breda
Tel. 076 - 560 44 00 • Fax 0161 - 49 27 94
E-mail: dieter.duncker@wxs.nl

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ♦ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ♦ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

TINGIETERSWEG 89
2031 ER HAARLEM

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding

24 uur bereikbaar op: 06 - 57 58 96 31
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Peter van der Krogt

The (New) Hollstein voor historisch-kartografen

De Hollstein-reeks is een bekend begrip in de kunsthistorische wereld. In meer dan honderd delen wordt het werk van Nederlandse en Duitse graveurs en etsers tot en met de zeventiende eeuw beschreven. Kartografische producten werden tot 1990 niet opgenomen, zodat de reeks voor de historische kartografie nauwelijks van belang was. Na 1990 veranderde dit, maar dat drong slechts langzaam door tot de kaarthistorici. Ook de verschijning van het deel over de graveursfamilie Van Doetecum in 1998 is eigenlijk aan de redactie van Caert-Thresoor ontsnapt. Slechts in een verslag van de studiedag 'Kartografie en Kunst' op 16 juni 2000 werd het deel over de Van Doetecums genoemd (19de jrg. 2000, blz. 84), maar een recensie is er nooit verschenen. Om dit goed te maken zal in dit besprekkartikel het belang van de reeks voor kaarthistorici bekeken worden, waarbij voornamelijk aandacht besteed is aan het Van Doetecum-deel.

De reeks is opgezet door Friedrich Wilhelm Hollstein (1888-1957), een belangrijke handelaar in prenten en tekenaar in Berlijn. Om zijn werk efficiënt te kunnen doen had hij een bijzonder groot documentatiesysteem opgezet. In 1937 week hij uit naar Amsterdam en kwam hij in contact met Menno Hertzberger, die Hollsteins documentatiesysteem in catalogusreeks publiceerde, *F.W.H. Hollstein's Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts ca. 1450-1700*, waarvan in 1949 het eerste deel verscheen. In 1954 werd begonnen met de parallelle reeks *German Engravings, Etchings and Woodcuts ca. 1400-1700*. Beide reeksen behandelen in alfabetische volgorde de verschillende graveurs. Het 58ste deel van de Nederlandse reeks is in 2001 gepubliceerd en behandelt de graveurs Wyngaerden-van Zylvelt (toch is het niet het laatste deel, deel 59 gaat over Wierix. Van de Duitse reeks zijn inmiddels zestig delen verschenen (tot en met Sibmacher).

Tot een tiental jaren geleden besteedde de Hollstein vrijwel geen aandacht aan kaarten, die kennelijk niet als prenten beschouwd werden. De reeks was onder historisch kartografen dan ook nauwelijks bekend. Echter, begin jaren negentig van de vorige eeuw is daar verandering in gekomen, wat duidelijk gebleken is uit het door Chris Schuckmann samengestelde deel over de familie Visscher (deel 38/39, verschenen in 1991).

Nadat de Hollstein was overgenomen door Sound & Vision Interactive in Rotterdam is een nieuwe reeks opgezet. De opzet en wijze van uitvoering was in de loop van bijna vijftig jaar zo veranderd, dat de eerste delen nauwelijks met de laatste delen vergeleken konden worden. In *The New Hollstein* worden belangrijke graveurs en etsers, die in oudere delen voorkomen, opnieuw volgens de nieuwe standaard besproken. In *The New Hollstein* worden, evenals in de laatste delen van de oude Hollstein, ook kartografi-

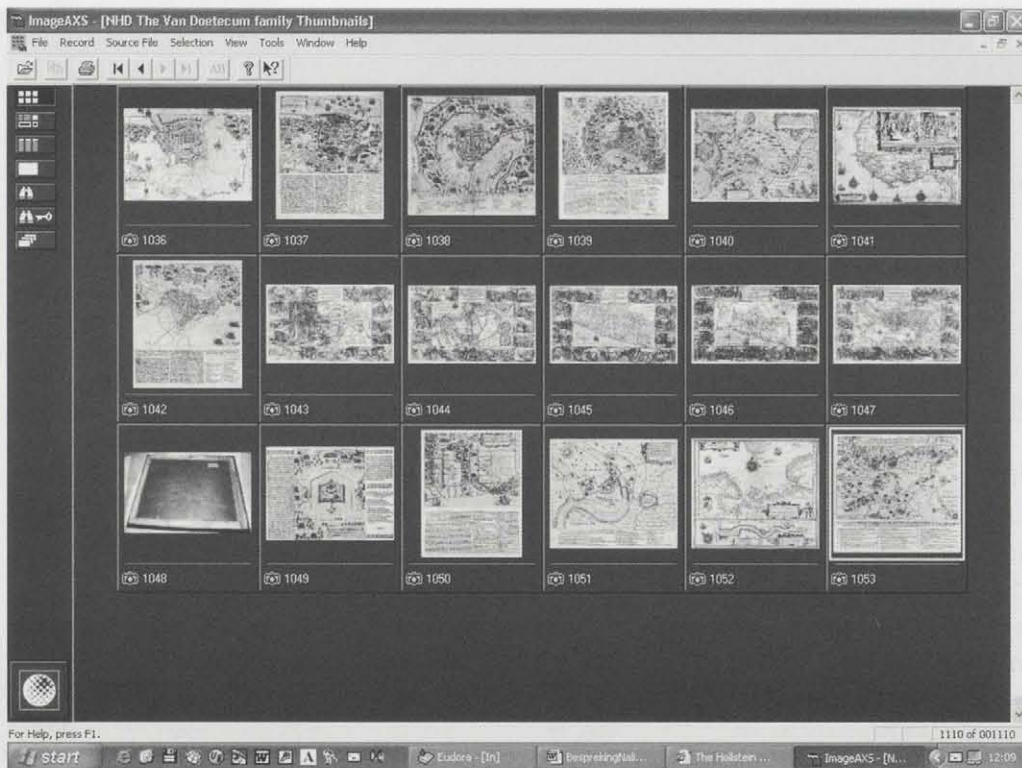
sche producten behandeld. Er zijn inmiddels dertien delen verschenen in de Nederlandse *New Hollstein*, waarvan voor historisch kartografen die over Hendrik Hondius (dl. 3, 1994), Philips Galle (dl. 12, 2001) en natuurlijk de aanleiding voor dit besprekkartikel, deel 6, *The Van Doetecum Family* uit 1998 van belang zijn. Zowel de kaarthistorici als de samenstellers van de reeks moeten nog wennen aan de opname van kaarten in de reeks. Enerzijds is nog nooit een deel uit de reeks in *Caert-Thresoor* besproken, terwijl de delen over Henricus Hondius (Den Haag) en de Visschers zeker in aanmerking gekomen zouden zijn voor een bespreking; ook het hier besproken deel is pas jaren na verschijning door de redactie aangevraagd. Anderzijds zijn in het deel over Galle de kaartjes die hij voor het *Epitome* (de pocket-uitvoering van Ortelius' *Theatrum*) graveerde niet in de catalogus opgenomen. (Hierover later meer).

Visscher (1991)

Hollstein's Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700: Volume XXXVIII [& XXXIX], Claes Jansz Visscher to Claes Claesz Visscher II (Nicolaes Visscher II): Text [Plates], comp. Christiaan Schuckmann, ed. D. de Hoop Scheffer. Roosendaal: Koninklijke Van Poll, 1991. 289+ 244 blz. ISBN 90-72658-16-7.

'As regards their map production, it was decided not to include maps which are described as atlas sheets by C. Koeman *et al.* Their output of maps is much more uniform, and was primarily intended for atlases, which lie outside the scope of the Hollstein series,' aldus de Introductory Note (blz. 6). Toch is het Visscherdeel een grote vooruitgang - in historisch-kartografisch opzicht - omdat de los uitgegeven kaarten wel zijn opge-

Dr. P.C.J. van der Krogt is onderzoeker-docent bij de Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht.

1. De catalogus op cd-rom.

nomen. In de voorgaande delen van de reeks zijn kaarten slechts sporadisch vermeld.

De basis voor dit Hollsteindeel was de dissertatie van Maria [Conradt-]Simon, *Claes Jansz. Visscher* (Freiburg in Breisgau, 1958), een typoscript zonder afbeeldingen, dat helaas nooit als geïllustreerde bibliografie in de handel gekomen is.

De indeling van het werk volgt het systeem van Hollstein, mogelijk om die reden zijn de namen van de zoon en kleinzoon van Claes Jansz. Visscher consequent vermeld als 'Claes Claesz. Visscher' (I en II), in plaats van de door henzelf gehanteerde en meer gebruikelijke vorm 'Nicolaes Visscher' (I en II). De indeling is als volgt: (en omdat een inhoudsopgave ontbreekt en in de meeste gevallen ook de lay-out van het boek nauwelijks een indicatie geeft dat een nieuwe sectie begint, geef ik hierbij ook de bladzijdenummers):

(A1) Gravures en etsen van Claes Jansz. Visscher, nrs. 1-615 (blz. 9-176). De kaarten worden in een afzonderlijke sectie behandeld, nrs. 196-264, blz. 91-140. Deze beschrijvingen zijn geografisch geordend. Maar niet alle kaarten vinden we in deze sectie: de kaarten van belegeringen vallen onder de historieprenten en zijn te vinden als nrs. 53-106 (blz. 35-66), de stadsplattegronden en -gezichten vinden we als nrs. 125-139 (blz. 72-81), de plattegronden van Gouda en Oostende uit de Guicciardini-uitgave van 1612 als nrs. 416 en 417 (blz. 162), en de kaarten en prenten voor het *Thresoor der Zee-vaert* zijn nrs. 612-615 (blz. 176). (A2) Gravures en etsen gepubliceerd door Claes Jansz. Visscher, nrs. 1-350 (blz. 177-230) (geen kaarten).

(A3) Gravures en etsen vroeger toegeschreven aan Claes Jansz. Visscher, maar door nieuwe inzichten van zijn oeuvrelijst verwijderd, of niet meer vindbaar (blz. 231-247), gevolgd door een concordantie op de bi-

bliografie van Simon (blz. 248-252).

(B1) Gravures en etsen gepubliceerd door Claes Claesz. [Nicolaes] Visscher I, nrs. 1-22 (blz. 254-263) (kaarten en prenten).

(B2) als A3, maar voor Claes Claesz. Visscher I (blz. 264-266).

(C1) Gravures en etsen gepubliceerd door Claes Claesz. [Nicolaes] Visscher II, nrs. 1-116 (blz. 268-288) (kaarten en prenten).

(C2) als A3, maar voor Claes Claesz. Visscher II (blz. 289).

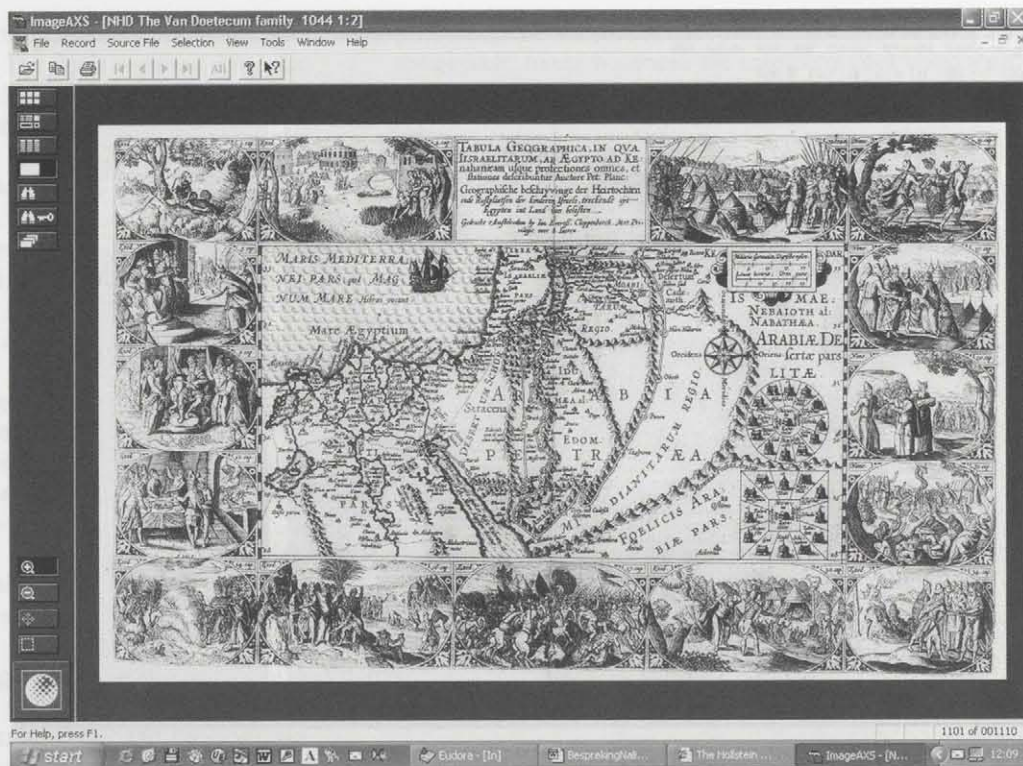
Biografische inleidingen worden niet gegeven, slechts een overzicht van de literatuur (blz. 7-8, 253, 267).

De kaartbeschrijvingen volgen weliswaar het summier systeem van Hollstein, maar het lijkt wel alsof de samensteller meer aandacht voor kaarten had dan voor de overige prenten.

Omdat de nummering van de prenten vier maal met 1 begint, is het van groot belang bij referentie hetzij ook het bladzijdenummer te geven of de volledige kop van het onderdeel zoals dat aan de top van elke bladzijde afgedrukt is (We krijgen dan verwijzingen als 'Claes Jansz Visscher 232', 'Published by Claes Jansz Visscher 44').

De illustratieredactie heeft een mijns inziens te betreuren besluit genomen, namelijk het plaatsen van (bijna) alle afbeeldingen in een afzonderlijk, tweede deel. In dit tweede deel staat in het geheel geen tekst: bij de afbeeldingen slechts het nummer. Omdat er platen zijn voor secties A1, A2, B1 en B2, vinden we dus vier maal nummer 1. Opmerkelijk genoeg zijn de secties A3 en B2 wel geïllustreerd in het tekstdeel. Het merkwaardige feit doet zich dus voor dat de enige illustraties in het eerste deel prenten zijn die volgens de samensteller niet aan de Visschers toegeschreven worden!

2. Een kaart op schermgrootte.

Een index of register ontbreekt, zoals bij Hollstein gebruikelijk.

Het gebruik van dit eerste Hollstein deel met (veel) kaarten is dus wel wettig voor de historisch-kartograaf. De gemakkelijkste toegang bestaat gewoon uit bladeren in het platendeel en vervolgens het corresponderende nummers opzoeken in het tekstdeel. Zo fungeert het platendeel als een soort visuele index.

Met het samenstellen van het kartobibliografisch gedeelte in dit Hollsteindeel heeft Schuckmann belangrijk werk verricht voor de historische kartografie. Het meer dan veertig jaar oude, slecht in enkele exemplaren verspreide werk van Simon kan nu in het archief opgeborgen worden!

Als nu de schrijver dezes in het vijfde deel van *Koeman's Atlantes Neerlandici* alle atlaskaarten van Visscher bibliografisch beschreven heeft, zal het volledige werk van deze belangrijkste graveursfamilie geheel bibliografisch beschreven zijn.

De Wit en Witsen (1999)

Hollstein's Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700: Volume LIII, Frederick de Wit to Lieven de Witte, ed. Christiaan Schuckmann, Ilja M. Veldman, en Jeroen de Scheemaker. Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1999. 308 blz. ISBN 90-75607-36-9.

Voor De Wit is dezelfde methode gebruikt als voor Visscher: van door De Wit uitgegeven prenten zijn alleen die zonder naam van een graveur of van buitenlandse graveurs opgenomen. De gesignde prenten worden in de andere delen van Hollstein behandeld. En, 'with respect to his cartographic production, as

usual, maps produced for atlases are excluded.'

Met deze restricties blijven er 200 nummers over die in de catalogus besproken worden. Omdat een index ontbreekt, geef ik hier een overzicht van de kartografische producten: wandkaarten van de wereld (nr. 82), de vier continenten (nrs. 83-86), de Rijn (nr. 87), de Zeventien Provinciën (nr. 88), kaart van het Koe-gras (nr. 89), de Scheveningseweg (nr. 90), grote stadspanorama's (nr. 91-94), en de plattegrond van Londen na de brand (nr. 108). Uit de inleiding blijkt dat de basis voor de beschrijvingen de catalogus *In de Witte Pascaert* (1994) van Jan Werner was.

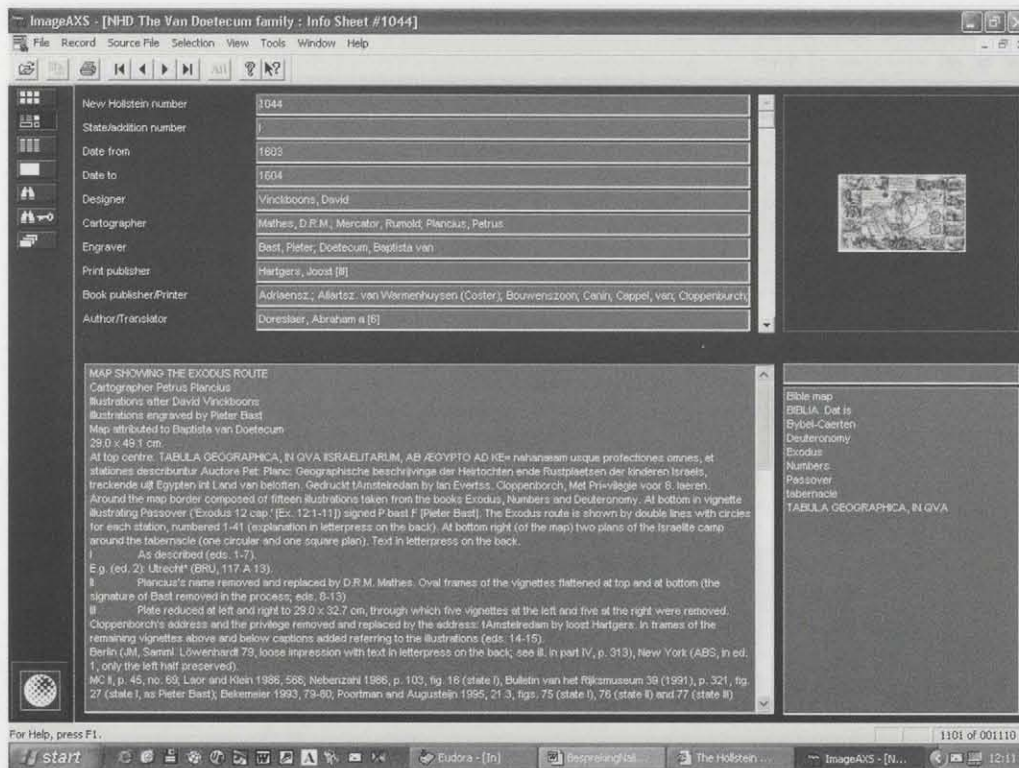
In hetzelfde deel wordt ook Nicolaes Cornelisz. Witsen besproken. Hoewel hij zelf geen kaarten gegraveerd heeft, wordt een aantal kaarten van Siberië en de zes kaarten in Witsens *Noord en Oost Tartarye* (1692) beschreven onder 'Prints and maps by unidentified engravers after Nicolaes Witsen' (nrs. 28-31, 140-145, vgl. ook blz. 229).

Wanneer je dit deel doorbladert, en ziet dat alle 94 illustraties in Witsens *Aeloude en hedendaegse scheepsbouw* uit 1671 beschreven zijn en er 18 van geïllustreerd zijn onder het hoofdstuk prenten van ongeïdentificeerde graveurs naar Witsen, dan vraag je je toch af waarom deze 94 technische tekeningen wel beschreven worden en de atlaskaarten van De Wit niet. Een afbeelding van vijf planken of balken is wel waard om beschreven en afgebeeld te worden (nr. 56, afb. blz. 217), maar een rijk versierde atlaskaart van De Wit niet.

Dit Hollsteindeel is voor de historisch-kartograaf dus niet zo interessant: voor De Wit wordt niet meer informatie gegeven dan te vinden is in Werners catalogus.

Hendrick Hondius (1994)

Nadine Orenstein, Hendrick Hondius. *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and*

Woodcuts, 1450-1700, ed. Ger Luijten. Roosendaal: Koninklijke Van Poll, 1994. 241 blz. ISBN 90-72658-38-8.

Om een mogelijk misverstand direct uit de weg te helpen: dit werk gaat over Hendrick Hondius (1573-ca. 1649), die in Delft en Den Haag werkte, en niet over Henricus Hondius (1596/97-1651), de zoon van Jodocus Hondius. De beide Hondii zijn niet aanwijsbaar familie van elkaar.

In tegenstelling tot zijn naam- en tijdgenoot heeft de Haagse Hendrick Hondius niet zo'n grote productie aan kartografisch materiaal gehad. De catalogus telt 606 nummers, daaronder verschillende topografische prenten en kaarten, zoals een panorama van Rome (43) en een aantal kaarten van fortificaties en belegeringen uit twee door hem uitgegeven boeken, nl. *Korte beschrijvinge ende af-beeldinge van de generale regelen der fortificatie* (1624) (305, 306, 311-314) en Samuel Marolois, *Fortification ou Architecture Militaire* (1615) (462, 463). Daaraan toegevoegd nog tien 'Anonymous prints published by Hendrick Hondius'. Negen van de tien betreffen nieuwskarten.

Van Doetecum (1998)

Henk Nalis, The Van Doetecum Family. *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*, ed. Ger Luijten en Christiaan Schuckmann. Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1998. 4 dln. + cd-rom. 1: cxlii, 135 blz.; 2: 282 blz.; 3: 282 blz.; 4: 329 blz. ISBN 90-75607-26-1.

Vier kloeke delen met in totaal bijna 1200 bladzijden een en cd-rom: dat is wat je op je bureau krijgt bij aanschaf van deze titel.

De samensteller van het Van Doetecum-deel is Henk Nalis, die nauwelijks introductie behoeft. Een ieder die in de laatste jaren wel eens iets met de Van Doetecums te doen heeft gehad kent hem. Sedert 1975 werkte hij aan de Van Doetecums en *The Van Doetecum Family* is het magistrale resultaat van de bijna een kwart eeuw onderzoek.

Het eerste deel begint met een uitgebreide inleiding over de familie Van Doetecum, afkomstig uit Deventer. Omdat het ook voor de bespreking van dit werk van belang is, vat ik eerst samen wie de vier graveurs uit deze familie zijn en waar ze werken.

- Joannes van Doetecum Sr. (?-1605), werkte samen met zijn broer Lucas voor Antwerpse uitgevers (1554-ca. 1575), alleen (ca. 1575-1583), met zijn zoon Baptista in Deventer (1583-1586), met zijn zoons Baptista en Joannes Jr in Haarlem (1587-ca. 1600).
- Lucas van Doetecum (overl. vóór 1589), werkte samen met zijn broer Joannes voor Antwerpse uitgevers (1554-ca. 1575)
- Baptista van Doetecum (overl. 1611), werkte met zijn vader Joannes Sr. in Deventer en Haarlem (1583-ca. 1600) en alleen in Amsterdam en Deventer (1601-1606).
- Joannes van Doetecum Jr. (overl. 1630), werkte met zijn vader Joannes Sr. in Haarlem (1587-1598) en alleen in Rotterdam (vanaf 1598).

Een genealogische tabel ontbreekt jammer genoeg in dit werk. Voor zo'n grote hoeveelheid namen en relaties over meer dan drie generaties had zo'n grafische voorstelling toch wel verhelderend gewerkt. Er staat wel een overzicht van de vier graveurs in, maar op een onlogische plaats, nl. tussen de appendix en de bibliografie (blz. lxix). Dat overzicht had toch vóór de inleiding moeten staan?

Nalis hanteert consequent de spelling Van Doetecum. De graveurs zelf spellen hun naam op verschillende

manier, aanvankelijk hebben de gebroeders een voorkeur voor 'Deutecum' (in De Jode's atlas 25x, 6x 'Duetecum', 1x 'Dotinckum', 1x 'Doetinckum'), later gebruikt Joannes meestal 'Doetecum' (36x in Wagheners atlas, tegen 3x 'Dotecum', 2x 'Doetinckum' en 2x 'Doetinchem'). (Overigens staat er in al deze gevallen niet 'van D...' maar 'à D...'). Het kiezen van een standaardvorm is dan ook min of meer arbitrair. In de historische kartografie wordt vrijwel altijd 'Van Deutecum' gebruikt, in navolging van Jan Denucé (*Oud-Nederlandsche Kaartmakers in betrekking met Plantijn*, 1912), die daarmee voor de spelling uit De Jode's atlas koos (Koeman echter gebruikte in zijn *Atlantes Neerlandici* 'Van Deutecom'). Wanneer een auteur dan kiest voor een afwijkende vorm als nieuwe standaard dan is daar natuurlijk niets tegen, maar een verklaring was toch wel op z'n plaats geweest.

Bij de toeschrijving van prenten aan de Van Doetecums is veelvuldig gebruikt gemaakt van boedelinventarissen van Joannes van Doetecum Jr. (1608, 1626, en 1630-31) en van Baptista van Doetecum (1614). Een volledige en geannoteerde transcriptie van deze belangrijke lijsten vinden we in een appendix bij de inleiding (blz. xxxvii-lxiv). De bibliografie telt 37 bladzijden en vormt daarmee een uitstekende bibliografie over de Van Doetecums (ik was blij verast daar drie van mijn publikaties aan te treffen, hoewel ik nooit iets specifiek over de Van Doetecums geschreven heb).

Een welkome toevoeging, die in de oude Hollstein helaas ontbreekt, wordt gevormd door de indices (blz. cxv-cxxxiii). Alfabetische lijsten van graveurs, kartografen, ontwerpers, auteurs en vertalers, prenten- en kaartenuitgevers, boekuitgevers, -drukkers en -verkopers, 'dedicators' en 'dedicatees' (in het Nederlands zijn hiervoor geen woorden beschikbaar, het betreft degenen die een werk opdragen en degenen aan wie een werk opgedragen wordt) en een regionale lijst van kaarten en stadsgezichten geven een toegang tot de catalogus.

Het is te hopen dat er ooit nog eens zulke indexen op de oude Hollstein reeks komen. Thans is het zo dat als men de graveur niet kent, het niet mogelijk is een prent in de Hollstein op te zoeken. Ik had daarmee een praktijkervaring in de samenstelling van de catalogus voor de Atlas Blaeu-van der Hem. In het begin van band 23, Zweden, staat een aantal kostuumfiguren van noordse volkeren. De onderrand is daarvan afgesneden, en nog net zijn een paar halen van letters te zien waar de naam van de graveur stond. Omdat de oude Hollstein geen index op de voorstelling heeft, moesten andere bronnen gebruikt worden om de graveur te achterhalen (Peter van der Krogt en Erlend de Groot, *The Atlas Blaeu-Van der Hem*, vol. III, 2002, nr. 23:05 en volgende). Zo'n omweg is met *The New Hollstein* gelukkig niet meer nodig.

Na de waardevolle indexen begint de catalogus, die bij elkaar ruim 1000 bladzijden in drie-en-halve band omvat, en 1053 items beschrijft. De catalogus is chronologisch opgebouwd. Omdat het zoveel is, is er een duidelijke verdeling gemaakt in perioden en graveurs, die samengevat wordt in de 'Synoptic Table of Catalogue Entries' (die als een soort extra index aan de inleiding is toegevoegd, blz. cxxxv-cxl. Romeinse

paginanummering van een inleiding wordt wel vaker toegepast, maar wanneer de inleiding met toevoegingen 144 bladzijden omvat, is de vraag of toch niet beter 'gewone' nummering gebruikt had kunnen worden. Romeinse cijfers lezen nu eenmaal niet zo vertrouwd). Zoekt men een bepaalde soort prenten in het boek, dan is deze Synoptic Table een goede toegang. Nummers 549-556 zijn de acht kaarten die voor Ortelius gegraveerd zijn, 557-594 de 41 exemplaren voor De Jode's *Speculum*, items 844-1053 omvatten grotendeels kaarten, waaronder die in Wagheners zeemansgidsen. De Van Deutecums hebben zich na 1584 vrijwel uitsluitend met het graveren van kaarten beziggehouden. Omdat deze alle in band IV beschreven en afgebeeld worden, zal dat de band zijn die in historisch-kartografische bibliotheken het meest gebruikt zal worden!

De beschrijving van de prenten en kaarten volgt de methode van Hollstein, die weliswaar sterk afwijkt van de op de ISBD(CM) gebaseerde methode die in moderne kartobibliografieën gebruikt wordt, maar die toch duidelijk en volledig is. Het formaat van de illustraties is daarbij groot genoeg om details te zien.

Tot nu toe heb ik het in deze bespreking alleen over het boek (in vier banden) gehad. Maar er is nog meer. De set gaat vergezeld van een cd-rom met een digitale versie van de vier banden (zoals achterop het doosje staat - het is niet helemaal waar, want de inleiding staat er niet op).

Na een korte installatieprocedure kan het programma opgestart worden (het werkt ook met Windows XP; toen de cd uitgebracht werd was Windows '95 de modernste versie).

Het scherm opent dan met thumbnails van de eerste tien catalogusnummers. Dubbelklik op de thumbnail en in een apart scherm verschijnt een grote afbeelding, die nog verder ingezoomd kan worden. Alle 1053 prenten en kaarten zijn op die manier tot in detail te bestuderen. Door het aanklikken van het ikoon 'Info Sheet' in het keuzemenu krijg je de tekst bij een bepaalde prent. Het tekstscherf is verdeeld in vieren: linksboven een samenvattende beschrijving in databasevelden, daarnaast een thumbnail van de prent (klik daarop en de prent verschijnt op schermgrootte), linksonder de volledige tekst zoals die in het boek is afgedrukt, en rechtsonder de trefwoorden bij de beschrijving.

Vanzelfsprekend zijn er allerlei zoek- en sorteermogelijkheden. Op elk van de database-velden is te zoeken en sorteren, verder kan op de trefwoorden gezocht worden en is ook de volledige tekst doorzoekbaar. Mogelijkheden te over; enige vaardigheid met databases en computers is wel wenselijk voor een optimaal gebruik.

Je kunt bijna zeggen dat je de drie-en-halve boekband met catalogus niet meer nodig hebt als je de cd-rom in je computer hebt. Maar dat is toch niet helemaal waar. In de boeken kun je nog eens bladeren, eenvoudig kaarten of prenten met elkaar of met andere boeken vergelijken, en, niet te vergeten, een boek kun je naast je computer neerleggen (samen met diverse andere boeken) terwijl je op je beeldscherm bezig bent met het typen van een tekst waarvoor je het

boek nodig hebt (wat ik op dit moment aan het doen ben!). De cd-rom is een uitkomst om snel iets te zoeken (sneller dan met de gedrukte index gaat), iets te zoeken waarop niet is geïndexeerd in het boek, of een detail van een afbeelding te bestuderen. Er is een goede afdruk mogelijk voor zowel de afbeeldingen als de tekst, maar het is ook mogelijk de tekst van de cd-rom door middel van knippen-en-plakken in je eigen document te zetten.

Hoewel boek en cd-rom elkaar dus overlappen, vullen ze elkaar op een uitstekende manier aan.

The Van Doetecum Family is een waardevolle en welkome toevoeging aan de historisch-kartografische literatuur en het enige nadeel is dat vanaf nu verwacht wordt dat de volgende delen van *The New Hollstein* op dezelfde manier uitgegeven zullen worden!

Philips Galle (2001)

Manfred Sellink en Marjolein Leesberg, Philips Galle. *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*. Rotterdam: Sound & Vision, 2001. 4 dln. 1: lxxxi, 198 blz.; 2: 274 blz.; 3: 299 blz.; 4: 263 blz. ISBN 90-75607-69-5.

Zoals ik aan het eind van de vorige paragraaf schreef, neem je, na de verschijning van de vier banden Van Doetecum, verwachtingsvol het deel over Philips Galle in handen, dat eveneens in vier banden is uitgevoerd (maar zonder cd-rom). Hoewel Galle zijn grootste bekendheid niet dankt aan kartografisch materiaal, is wel bekend dat hij diverse kaarten gegraveerd heeft. Het is dan ook een teleurstelling om te zien dat onder de 725 beschreven prenten van Galle zich *geen enkele* kaart bevindt. De samenstellers kennen de kaarten overigens wel. In de inleiding wordt onder verwijzing naar Schilder melding gemaakt van de grote kaart van de Nederlanden uit ca. 1578 met het bijbehorende traktaatje (p. lii) en verderop schrijven ze dat 'Galle's interests in cartography not only led him to publish maps related to political events, but also to the production of a far more timeless and commercially highly interesting innovation: the pocket atlas' (p. liii). Het betreft hier de *Spiegel der Werelt* uit 1577. Desondanks worden de kaarten niet door hen beschreven. Een reden wordt daarvoor niet gegeven, of het moet de volgende opmerking zijn: 'Regarding the quality of engraving and the scope of its intellectual conception, these cartographic activities certainly do not rank among the most noteworthy works produced by Galle's workshop. However, it does seem probable that exactly these popular and often reprinted publications enabled Philips Galle to maintain his workshop on such a grand scale in the difficult years between 1575 and 1585.'

Deze opmerking roept twee vragen op. Ten eerste, hoe hebben de samenstellers de waarde van de kartografische producten kunnen vergelijken met de niet-kartografische werken. Zoals ze zelf al zeggen, de uitgave van het *Theatrum* in zakformaat is een van de belangrijkste ontwikkelingen in de kartografie. In een periode dat nog niemand van generalisatie gehoord had, heeft één graveur systematisch alle kaarten van

een atlas verkleind. De kwaliteit van de gravure mag dan minder zijn, van de 'intellectual conception' kan dat zeker niet gezegd worden.

De tweede vraag is veel belangrijker. Ik ging er altijd van uit dat de Hollstein een totaaloverzicht gaf van het werk van een graveur of etser en dat sedert 1991 ook kartografisch materiaal onder dat werk gerekend werd. In het Editorial staat dat het werk een 'catalogue of prints engraved by Philips Galle himself' bevat en dat de door hem uitgegeven prenten in volgende delen zullen komen. Uit de opmerking over de waarde van Galle's kartografische producten en het niet beschrijven daarvan lijkt dat een overzicht gegeven wordt van het *volgens de samenstellers belangrijke* werk van een graveur of etser. Of moeten we concluderen dat de samenstellers er vanuit gaan dat Philips Galle de kaarten alleen maar uitgegeven heeft en niet zelf heeft gegraveerd?

In de vierde band van het Galle-deel komen kartografen iets van hun gading tegen. In deze band worden zo'n 150 portretten beschreven. Een index op de geportretteerden ontbreekt, maar aangezien ze in alfabetische volgorde gepresenteerd worden is een bepaalde persoon snel gevonden. Onder andere vinden we Apianus, Clusius, Gemma Frisius, Lazius, Mercator, Münster, Ortelius (3x, o.a. de ets uit het *Theatrum Orbis Terrarum*), en Plantin (2x).

Conclusie

Zowel de oude als de nieuwe *Hollstein* zijn van beperkte waarde voor de historische kartografie. Kaarten worden duidelijk achtergesteld bij alle andere prenten, zoals duidelijk blijkt uit het wel opnemen van technische tekeningen over scheepsbouw, en het weglaten van de kaartjes uit Galle's *Spiegel der Werelt*.

Het is weliswaar aan te bevelen bij bibliografisch historisch kartografisch onderzoek de *Hollstein* te raadplegen, al is het alleen maar om het kartografisch werk van een graveur in een breder kader te kunnen plaatsen. Gezien de summiere informatie die over de kaarten gegeven wordt, als ze al vermeld worden, is het niet opnemen van een referentie naar *Hollstein* echter geen bibliografische doodzonde.

Zoals uit de bovenstaande besprekingen duidelijk zal zijn, geldt deze conclusie niet voor de delen over Visscher en Van Doetecum, die zijn onontbeerlijk voor bibliografisch onderzoek naar deze graveurs.

NOOT

Informatie over de reeks: <http://www.hollstein.com>.

SUMMARY

The (New) Hollstein for map historians.

In this review-article the recent volumes of the *Hollstein*-series is discussed in respect to their value for the map historian. Emphasis is laid upon the work of the engravers family Van Doetecum. The conclusion is that except for the volumes on the Van Doetecums and Visschers, the series offers not much for the map historian.

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internet-sites met betrekking tot de historische kartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl).

Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

In deze @ La Carte niet het beloofde vervolg op de DIVA-website. We vinden dit dermate belangrijk, dat hier een wat uitgebreider artikel aan gewijd zal worden. In het VOC-jaar 2002 hebben we aandacht besteed aan Atlas Mutual Heritage (@ La Carte 2002-2), waarbij de kartografie van Nederlands Indië centraal stond. In deze aflevering willen we aandacht besteden aan een West-Indische kolonie, namelijk Suriname. Op de site www.suriname.nu is van alles te vinden over Suriname: actuele informatie, achtergronden, toeristische informatie, maar ook de geschiedenis van het land, waarin een deel is gewijd aan oude kaarten.

De site toont 13 kaarten, die een periode bestrijken van ca. 1660 tot 1877. Bij een aantal kaarten staat wat, summier, informatie. Dit is echter onvoldoende om een indruk te krijgen van de historische waarde van de kaarten, laat staan dat er een verhaal verteld wordt. Dit is het manco van dit historische deel van de site in het algemeen: er is informatie te vinden over veel onderwerpen (politie, spoorwegen, forten

etc.), maar een geheel wordt het nooit. Een goede beschrijving van de kaarten ontbreekt volledig. Ook wordt de herkomst van de kaarten nergens vermeld. De kwaliteit van de scans is behoorlijk, alleen zijn de kleinere teksten nauwelijks leesbaar.

Toch is dit een waardevolle site, al was het alleen maar omdat er verder vrijwel geen oude kaarten van Suriname op het internet te vinden zijn. Ook willen we wijzen op de andere afbeeldingen die via de site zijn te bekijken: prent- en postbriefkaarten uit de periode 1880-1955, maar vooral de foto's uit de periode 1880-1955 zijn prachtig en absoluut de moeite van het bekijken waard.

Een andere interessante historische site over Suriname is 'Vrij in Suriname', een historische database van het Nationaal Archief (www.nationaalarchief.nl/vrij-in-suriname) met informatie over de manumissies (vrijgeven van slaven) en emancipatie. Hoewel deze site niet echt kartografisch is, zijn er toch vier oude kaarten op te vinden.

Address <http://www.suriname.nu/kaart/nkrt1f.htm>

Hoofdpagina · Aan de redactie · Nodig iemand uit · Gastenboek · surimagazine

DE GESCHIEDENIS

- ▶ Dr. André Loor
- ▶ Oude briefkaarten
- ▶ Politie Suriname
- ▶ Spoorweg
- ▶ Boekbespreking
- ▶ Alle gouverneurs
- ▶ Post & postzegel
- ▶ Foto's uit 1900
- ▶ Oude landkaarten
- ▶ Nickerie
- ▶ Marienburg
- ▶ Batavia en lepra
- ▶ Foto's uit 1880
- ▶ Bezoek Koningin
- ▶ Paramaribo 1890
- ▶ Westgrens
- ▶ Sarmaccakanaal
- ▶ Goslar - van Beek
- ▶ Goudzoeken
- ▶ Forten
- ▶ Over geldzaken
- ▶ Foto's uit 1955
- ▶ Albina (150 jaar)
- ▶ VIP personen
- ▶ Volksplanting
- ▶ Benoit schilder
- ▶ De 20-ste eeuw
- ▶ Monumenten
- ▶ Sibylla Merian
- ▶ Oude briefkaarten
- ▶ Indianen (oorspr.)

Suriname nu

- ▶ Info Suriname
- ▶ Vlag en wapen
- ▶ Volkslied
- ▶ Kaart v. Suriname
- ▶ Grondwet
- ▶ Statistiek ABS
- ▶ Agenda / activiteiten
- ▶ Telefoon nummers
- ▶ De talen

terug

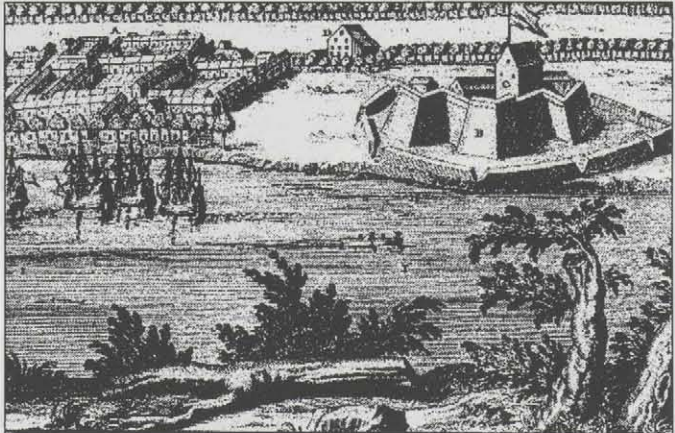
ga naar blz.

1	2	3	4	5	6	
8	9	10	11	12	13	14

www.suriname.nu/kaart/nkrt1f.htm

OUDE KAARTEN blz.: 7

Waarschijnlijk oudste afbeelding van Paramaribo. Omstreeks 1640 -1660

terug

naar boven

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Wijzigingen in de redactie

Marco van Egmond heeft na jarenlang de intensieve taak van eindredacteur van *Caert-Thresoor* uitgeoefend te hebben met ingang van dit jaar de redactie verlaten. Een drukke nieuwe baan als kaartbeheerder en vooral de afronding van zijn dissertatie laten hem te weinig tijd over. We hopen hem over enige tijd wel als dr. Marco van Egmond terug in de redactie te zien. Ook Joost Depuydt heeft door persoonlijke omstandigheden de redactie verlaten. Een groot bezwaar voor hem was natuurlijk om voor de redactievergadering 'eventjes' uit Leuven over te komen. Een vergadering kostte zo al gauw een hele dag.

We hebben echter twee capabele nieuwe redactieleden aan kunnen trekken. Patricia Alkhoven neemt de taak van Marco van Egmond als eindredacteur over. Zij promoveerde in 1993 op een studie over stedenbouwkundige veranderingen in Heusden, waarbij driedimensionale computermodellen gebaseerd op oude kaarten gebruikt werden om te kijken of deze methode beter inzicht geeft. In *Caert-Thresoor* 11 (1992) schreef zij een artikel over dit onderwerp. Zij werkt thans bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

De tweede die de redactie komt versterken is Hans Kok, gepensioneerd gezagvoerder van de KLM, en zeker geen onbekende in de wereld van verzamelaars van oude kaarten. In oktober 2003 organiseerde hij de succesvolle IMCoS bijeenkomst in Amsterdam. Zijn redactietaak zal onder andere zijn het bijeenvergaren van sponsoring en andere financiële bijdragen om *Caert-Thresoor* van meer pagina's en kleurenillustraties te kunnen voorzien.

Door deze redactionele wijzigingen is het eerste nummer van deze jaargang helaas wat later dan gebruikelijk.

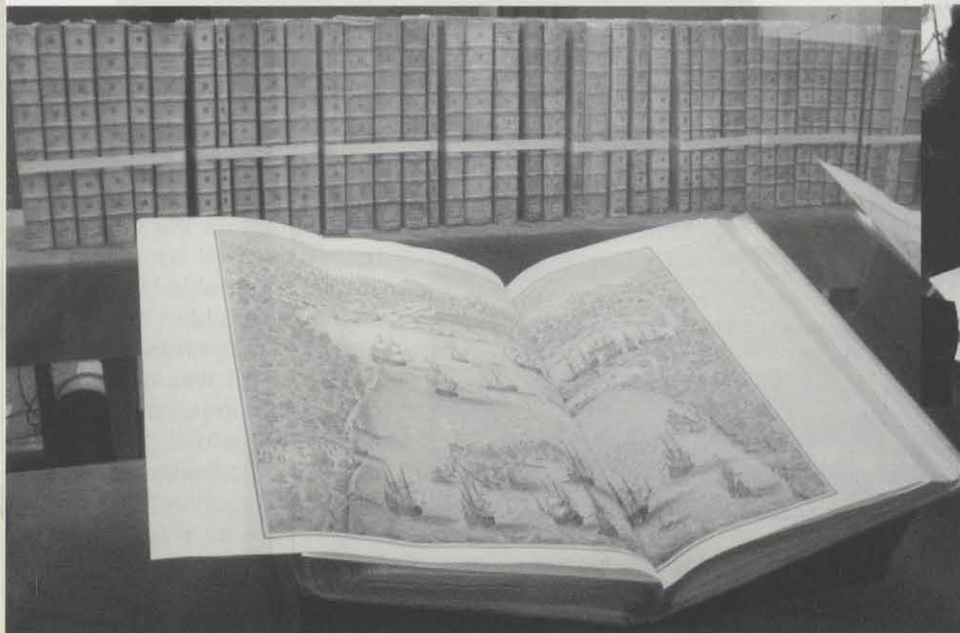
De Atlas Blaeu-van der Hem op de VN-lijst Het Geheugen van de Wereld

Op 11 maart 2004 vond in de Österreichische Nationalbibliothek de feestelijke, officiële overhandiging plaats van de oorkonde waarmee de Atlas Blaeu-Van der Hem op de VN-lijst van 'Het geheugen van de wereld' is geplaatst.

De UNESCO ving in 1992 aan met de samenstelling van de lijst van het geheugen van de wereld (Memory of the World) om documenten op papier, perkament, film en ook digitale bestanden van mondiaal, nationaal en regionaal belang te beschermen en te behouden voor de toekomst. De doelstellingen zijn onder meer het toegankelijk maken van dit documentaire erfgoed voor een zo groot mogelijk publiek. Het geheugen van de wereld kan gezien worden als parallel met het Werelderfgoedprogramma, waarbij (cultuur-)landschappen en bouwwerken speciale aandacht krijgen. Op de lijst van het geheugen van de wereld worden documenten opgenomen die door een internationale adviescommissie getoetst zijn met een aantal selectiecriteria als van mondiaal belang. Op de lijst staan verder bijvoorbeeld het slotdocument van het congres van Wenen uit 1815, de documenten over de aanleg van het Suezkanaal, de manuscripten en correspondentie van Hans Christian Andersen, de annalen van de Choson dynastie in Korea, de muziekopnamen op cilinders in het Berlijnse Phonogramm-Archiv, en sedert kort ook het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. In augustus 2003 besloot de commissie de Atlas Blaeu-Van der Hem op de lijst te plaatsen.

Deze atlas kan met recht de meest bijzondere verzamelatlas genoemd worden. Hij is samengesteld door de Amsterdamse advocaat Laurens van der Hem (1621-1678). In 1662 kocht hij van Joan Blaeu een ongekleurd exemplaar van de Latijnse *Atlas Maior*. Net als overige verzamelaars breidde hij deze atlas uit met honderden kaarten en prenten, maar ook met tekeningen en teksten. De kaarten en prenten liet hij inkleuren door de meester-'afsetter' Dirck Jansz. van Santen.

De door Van der Hem andere samengestelde verzameling steekt ver uit boven die van tijdgenoten. Op de eerste plaats bevat zijn verzameling een grote hoeveelheid origineel materiaal: tekeningen en manuscriptkaarten die vaak speciaal voor Van der Hem vervaardigd waren. Op de tweede plaats was Van der Hem meer geïnteresseerd in de 'onbekendere' gebieden, zoals Oost- en West-Indië. Zijn tijdgenoten beperkten zich veelal tot de bekendere gebieden, zoals Nederland en Italië.

Een geïnteresseerd publiek bestudeert de catalogus van de Atlas Blaeu-Van der Hem.

<< De volledige Atlas Blaeu-Van der Hem opgesteld in de Sala Terrena van de Österreichische Nationalbibliothek op 11 maart 2004. Opengeslagen ligt band 40 met een vogelvluchtgezicht van de Nederlandse vloot in de Baai van Manila in 1647.

Na zijn dood kwam de atlas in bezit van zijn dochters, die de atlas van hun vader vijftig jaar koesterde. In 1730 lieten hun erfgenamen de atlas veilen bij de Haagse boekhandelaar Adriaan Moetjens. De complete atlas werd gekocht door prins Eugenius van Savoye (1663-1736), stadhouder-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden. Na diens dood verkocht zijn erfgename de atlas aan de Oostenrijkse keizer, waarmee de atlas in de Hofbibliotheek, de latere Österreichische Nationalbibliothek terecht kwam. De atlas is compleet bewaard gebleven.

Het is verbazingwekkend dat gedurende meer dan 250 jaar de enige volledige beschrijving van de Atlas Blaeu-Van der Hem de veilingcatalogus van Adriaan Moetjens uit 1730 was. Pas vanaf omstreeks 1990 wordt gewerkt aan een geïllustreerde en geannoteerde catalogus van de gehele *Atlas Blaeu-Van der Hem*. Dit project is een onderdeel van het onderzoeksprogramma Explokart van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht, in samenwerking met de vakgroep kunstgeschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De uitgave van de catalogus zou volgens de oorspronkelijk opzet uit vijf delen bestaan met in elk deel de beschrijving van acht tot twaalf delen. Het eerste deel verscheen in 1996, het tweede en derde volgden in 1999 en 2002. Het vierde deel wordt in 2004 uitgegeven en het vijfde in 2005. Mogelijk wordt een zesde deel zal worden toegevoegd met de beschrijvingen van de *Ergänzungsbande* en een algemene index op de gehele catalogus.

Door de nieuwe catalogus wordt de informatie uit de Atlas Blaeu-Van der Hem voor het eerst toegankelijk voor een grote groep onderzoekers en geïnteresseerden. Het proefschrift van Erlend de Groot voegt daar de noodzakelijke wetenschappelijke achtergrondinformatie aan toe.

Speciaal voor de feestelijke bijeenkomst in de Österreichische Nationalbibliothek had men de gehele *Atlas Blaeu-Van der Hem* - 46 delen in 42 banden plus de vier *Ergänzungsbanden* - uit de kluis gehaald en in de Sala Terrena (onder de Prunksaal) voor het publiek zichtbaar opgesteld. Vier van de banden had men opengeslagen op kenmerkende bladen, de andere 42 banden stonden erachter. Niemand van de aanwezigen kon zich herinneren de atlas ooit zo in zijn compleetheid gezien te hebben, zelfs Franz Wawrik niet, die jarenlang het hoofd van de Kartenabteilung was.

De avond begon met begroetingen door Johanna Rachinger, de Generaldirektorin van de bibliotheek, en door Hans Marte, de voorzitter van de Oostenrijkse Unesco-commissie. Vervolgens gaf Dietrich Schüller, die van die Unesco-commissie, een toelichting over het project 'Geheugen van de wereld'. Jan Mokre, het huidige hoofd van de kaartenafdeling, vertelde over de *Atlas Blaeu-Van der Hem*. In zijn lezing maakte hij aan het niet-gespecialiseerd publiek het grote belang van de atlas duidelijk. Tenslotte overhandigde Elizabeth Longworth, directeur van de afdeling informatie van de Unesco te Parijs, de oorkonde aan de Generaldirektorin. Zoals in Oostenrijk gebruikelijk werden de sprekers afgewisseld met 'live-music' (als men tenminste die Engelse term mag gebruiken voor een trio dat klassieke muziek ten gehore brengt). Na een dankwoord door Dr. Brigitte Böck, die de minister van cultuur verving, werd de avond afgesloten met een receptie, waarbij eenieder in de gelegenheid werd gesteld de opgestelde atlas (achter glas!) en de catalogus (niet achter glas) te bekijken.

Peter van der Krogt

In memoriam prof. dr. Wolfgang Scharfe

Eind september 2003 is overleden prof. dr. Wolfgang Scharfe. Eén van zijn naaste medewerkers, dr. Markus Heinz, heeft een In Memoriam aan hem gewijd, dat hieronder in grote trekken is weergegeven:

Prof. dr. Wolfgang Scharfe, die sinds herfst 2002 gedurende 30 jaar de Commissie voor de geschiedenis der Kartografie van de 'Deutsche Gesellschaft für Kartografie' heeft geleid, overleed onverwacht en voor allen veel te vroeg op 21 september 2003.

Prof. dr. Scharfe heeft het Colloquium 1982 opgericht en gevormd. Vele collegae hebben hem in de afgelopen twintig jaar bij dit werk gesteund, maar in wezen werd het Colloquium

toch door hem gedragen. De Duitstalige geschiedenis der Kartografie dankt daarmee aan hem haar uiteindelijke wetenschappelijke forum en een belangrijk publikatie-orgaan. Wat hem ook na aan het hart lag was steeds het vooruithelpen van jonge collegae, die hij met nog grotere vriendschap en hulpvaardigheid tegemoet kwam, dan hij toch al zijn medemens bejegende.

Vanzelfsprekend heeft prof. dr. Scharfe de Commissie niet zo maar aan haar lot overgelaten, maar integendeel stond zijn opvolging letterlijk steeds tot elke vorm van hulp ter beschikking, zodat bijvoorbeeld de eerste 'Workshop Angewandte Kartographie-geschiede' in de afgelopen zomer door enkele medewerkers als gemeenschappelijk project verwezenlijkt werd. Hij wilde zich nog bezighouden met de uitgave van de Congresuitgave van het 10de Kartografische Colloquium in Bonn (anno 2000), maar de dood heeft hem ook deze uitgave niet meer tot een einde laten brengen.

Wij zullen hem met hoogachting en dankbaarheid in herinnering houden.

De Cartophoot: aanvulling

In reactie op het Thresoorje 'De Cartophoot' schreef mij (=Geert Bekkering (red.) Anne Williams (deskundige op legpuzzelgebied) uit de U.S.A., die ik een exemplaar van *Caert-Thresoor* 22-2 had opgestuurd, het volgende.

'Carroll Towne, die wordt beschreven in mijn boek uit 1990, gebruikte hetzelfde idee in de dertiger jaren. Hij schreef me in 1987 als volgt over zijn werk:

De volkstellingkaarten werden gemaakt aan het eind van de dertiger jaren en werden *Graphic Analysis Maps of the Tennessee Valley* genoemd. In de tijd dat ik in dienst was bij de Tennessee Valley Authority als 'land planner', maakte een geschoold tekenaar rasters op vijf bladen dubbel zwaar illustratiekarton met Indiase inkt. Ik stapelde deze bladen op elkaar, legde er een blanco blad met provinciegrenzen bovenop, en sneed de stapel langs de provinciegrenzen uit.

De tekenaar maakte een transparant met provinciegrenslijnen die dik genoeg waren om de snijlijn te bedekken, voegde een algemene titel toe, grens etc. en liet een blanco ruimte open voor de betreffende kaarttitel.

Volkstellinggegevens over een bepaald onderwerp (zoals bevolkingsdichtheid) waren verdeeld in zes categorieën en de kaart werd samengesteld uit de blanco stukken provincie voor het dunst en de zwaarst gerasterde stukken voor de dichtst bevolkte gebieden. Het transparantblad werd toegevoegd, de desbetreffende titel er opgeplakt en het geheel werd gefotografeerd. De werkwijze was snel en een geheel boek met kaarten was het eindproduct. Het doel van dit project was om een algemene indruk van de streek te schetsen, de verspreiding van de bevolking en de sociale en economische kenmerken." (vertaling redactie *Caert-Thresoor*)

Het is dus denkbaar dat prof. Hofstee het boek over Tennessee Valley heeft gezien. Of misschien was er wel een tijdschrift waarin deze manier van kaarten maken besproken werd. In ieder geval was prof. Hofstee (helaas voor ons Nederlanders) niet de eerste die een Cartophoot heeft ontwikkeld. Het commerciële gebruik ervan is absoluut wel een idee van prof. Hofstee en de puzzelzager F.N.P. Klaus uit Bussum.

Bovenstaande reactie, als gevolg van mijn artikel in *Caert-Thresoor*, heeft weer wat aan mijn kennis toegevoegd.

Geert Bekkering

Errata artikel G. Koets

Errata bij het artikel 'Het blad met de stadsgezichten van Groningen, Gorinchem en Brouwershaven uit de *Civitates Orbis Terrarum*' door Guus Koets (*Caert-Thresoor* 22(2003), nr. 4). De errata betreffen de tweede kolom van blz. 115. Er wordt verwezen naar het exemplaar van de British Library genummerd G3606. Dit nummer moet zijn G 3603.

In de tabel wordt in de eerste kolom in het derde vak verwezen naar noot 6. Deze verwijzing kan vervallen.

In de tweede kolom van de tabel, in het één na onderste vak staat 'Hollandiae oppidum', dit moet zijn 'Hollandiae civitas'. In de derde kolom, in het één na onderste vak staat 'Hollandiae civitas', dit moet zijn 'Hollandiae oppidum'.

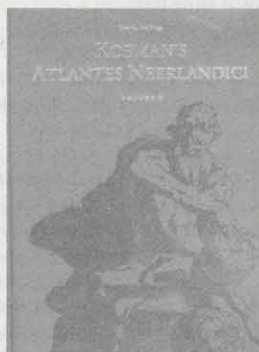
Besprekingen

Redactie besprekingen: Sjoerd de Meer

E-mail: de.meer@hccnet.nl

Koeman's *Atlantes Neerlandici*. Vol. II: The folio atlases published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu / Compiled by Peter van der Krogt. - New edition, 't Goy-Houten, HES Publishers, 2001. - Geb., 636 blz., ill. - ISBN 90 6194 438 4. - € 406.

De 'herziener', 'vergroter' en 'verbeteraar' van professor Cornelis Koeman's oorspronkelijke 5-delige *Atlantes Neerlandici: bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1800* (Amsterdam, Theatrum Orbis Terrarum, 1976-1971) - met deel 6 als vervolg (tot 1940) door Koeman en H.J.A. Homan (Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1985) - is dr Peter van der Krogt. Professor Koeman's waardering en bewondering voor dr Van der Krogt's arbeid werd uitgedrukt in het voorwoord van het eerste van de herziene delen, *the folio atlases published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and their successors* (1997).

In zijn eigen voorwoord van het huidige deel II, schrijft van der Krogt: 'I expected to have the second volume finished within one or two years. During the early work on this second volume, it appeared that the publishing history of Blaeu atlases would be easier to comprehend and describe than that of the Mercator - Hondius - Janssonius atlases. However, nothing was less true. Whereas in the case of the atlases published by Hondius and Janssonius one could trust the title page to distinguish different editions, this is not the case with the atlases published by the Blaeus. The contents of the atlases was frequently altered without changing the title page. This complication ... has caused a slight delay in the publication of this volume'.

Aan Van der Krogt's oorspronkelijke verwachting van een groot probleem, dient de noodzaak te worden toegevoegd om de behandeling van de atlanten gedurende de ca. 350 jaar sinds hun oorspronkelijke publicatie in ogenschouw te nemen. Soms zijn sommige kaarten verwijderd, kaarten zijn vervangen door dezelfde kaarten in een andere staat, atlanten zijn opnieuw ingebonden en soms zijn kaarten in de atlas anders geordend.

Wat is het doel en het praktisch nut van Koeman's *Atlantes Neerlandici*? Afgezien van het specifieke probleem verbonden aan Blaeu atlanten, heeft de geplande tiendelige serie op zijn minst één doel: het trachten orde in de chaos aan te brengen. Uitgaande van het normale verschijnsel van verschillen en onregelmatigheden in opmaak, drukken, uitgeven en verkoopwijzen van kaarten en prenten door geheel Europa vanaf de 1570's (vergelijk bijvoorbeeld Antonio Lafreri in Venetië) tot het begin van de twintigste eeuw (vergelijk bijvoorbeeld Edward Stanford in Londen), behoeft de bewerkte van Koeman niet verbaasd te zijn over de bibliografische vaagheid die hij tegenkomt bij het voorbereiden van het tweede deel. De praktijk van Joan Blaeu (eigenaar van de firma vanaf Willem J. Blaeu's dood in 1638 tot zijn eigen dood in 1673), om eigenaren van oudere uitgaven van producten van Blaeu een "updating service" te verschaffen, toont de omvang van de mogelijke verwarring duidelijk aan: de eigenaar zond zijn atlas naar de werkplaats van Blaeu waar de atlas werd gedemonteerd. De kaarten en de teksten werden opnieuw geordend, nieuwe kaarten werden tussengevoegd en nieuwe titelpagina's (of

nieuwe titel-etiketten) [om over blanke ruimtes, bestaande etiketten of niet meer in gebruik zijnde lettertypes te plakken] werden toegevoegd. Vervolgens werd de atlas opnieuw gebonden (blz. 105).

De kwantiteit en kwaliteit van de gevonden gegevens, gezeefd, op zijn waarde geschat (door middel van bewijs of deductie) en vastgelegd in dit tweede deel, zijn daardoor onnoemelijk veel groter dan de gegevens uit het oorspronkelijke *Atlantes Neerlandici* deel I, : Van der Aa-Blaeu (1967). De methodologie en volgorde zijn gebaseerd op de criteria die voor deel I (1997) van de herziene Koeman's *Atlantes Neerlandici*, werden toegepast: namelijk uitleg van zowel het format van de bibliografische beschrijvingen van gehele atlanten als van de afzonderlijke kaarten die in de atlanten voorkomen. Deel A : de atlanten (die het belangrijkste corpus van het werk vormen, waar alle kaarten worden opgesomd, zoals in de oude Koeman; Deel B: de gegraveerde titelpagina's; Deel C: de beschrijvingen van de kaarten; en de indexen (lijst van de vermelde bibliotheken; atlastitels; kaarttitels; persoonsnamen; en een twee richtingen concordantie tussen zowel de 'Oude' als de 'Nieuwe Koeman'. Deel B en C zijn geïllustreerd, de laatste met een kleine afbeelding van één staat van elke kaart die beschreven is. Typerend voor dit tweede deel is dat deel C twee series van stadsplattegronden, 'Brahe prenten' en Escorial prenten bevat, die buiten het numerieke geografische classificatieschema lijken te vallen dat als leidraad was genomen voor de volgorde van het corpus van de kaartbeschrijvingen. Op blz. 636 zijn 8 errata vermeld voor deel 1.

Het herzien van Koeman's *Atlantes Neerlandici* is een buitengewone onderneming. Peter van der Krogt's academische werkzaamheden vallen onder de auspiciën van het Explokart-onderzoeksprogramma van de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit van Utrecht en wordt enthousiast ondersteund door de uitgever HES en De Graaf. Ondanks zijn nationale focus en relatief beperkte chronologische reikwijdte, is het te verdedigen dat Utrecht op Madison, Wisconsin na het meest productieve centrum is in de geschiedenis van de cartografie.

Een paar typografische vergissingen, wekken geen verbazing in een complex en gedetailleerd werk en er zijn er inderdaad enkele. Belangrijker en ondanks de Herculeaanse inspanningen besteed aan de tekst in het algemeen en aan de typografische lay-out in het bijzonder, komt het de recensent vreemd voor en ook jammer genoeg als een tekortkoming dat er geen manier is gevonden om Tsjechische, Deense en Poolse diakritische tekens op te nemen. Deze ontbreken niet alleen in de beschrijvingen van de atlanten (Part A), maar ook en duidelijker in de lijst van bibliotheken, een indrukwekkend aantal van 364, uitgezonderd ontelbare privé collecties.

Op blz. 611-615 is de transliteratie van het Russisch Cyrillisch voor de kaartbeschrijving van '[Moskva:2] Moskva' ook vreemd: de eerste woorden van de kaart worden opgegeven als "CARSTVAJUSCOI GRAD MOSKVA NACAL'NOI GOROD" in plaats van "TSARSTVAJUSKOI GRAD MOSKVA NATSIONAL'NOI GOROD".

Dit zijn echter relatief kleine tekortkomingen. Men kan zich afvragen wat het uiteindelijke aantal en gewicht (en dus hoe praktisch in gebruik) van de delen zullen zijn voor de herziening van het reeds indrukwekkende project, maar ook mag men zich afvragen wat de tijdsduur van het project zal zijn in verband met de noodzaak van de nauwkeurige aandacht voor het detail.

Men kan overigens niet instemmen met Cornelis Koeman zelf die ooit mijmerend over het nut van het schrijven van recensies zich afvroeg: 'Do reviews in *Imago Mundi* affect people's choice of reading? One sometimes doubts it very much'

(*Imago Mundi* 35 (1983), p. 123). Integendeel, lezers kunnen ervan verzekerd zijn dat dit tweede deel van Peter van der Krogt's Koemans' *Atlantes Neerlandici* een onmisbare cartobibliografie en onderzoeksmiddel is. Alleen ondersteuning, zowel door de aankoop van de serie als door Van der Krogt nieuwe informatie te verschaffen, kan het Explokart project verbeteren en een succesvolle afronding van het project verzekeren. Inmiddels is in 2003 het volgende deel III (in twee banden) ook verschenen, Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum*, De Jode's *Speculum Orbis Terrarum*, the *Epitome*, Caert-Thresoor and *Atlas Minor*, the atlases of the XVII Provinces.

Francis Herbert

(eerder gepubliceerd in *Imago Mundi* 2003, vertaling Sjoerd de Meer)

Mercator. De man die de aarde in kaart bracht / Nicholas Crane; vertaald door Jos den Bekker. – Amsterdam: Ambo Antbos, 2003. – Geb., 368 p., ill. in kl. en z/w. – ISBN 90 7634 150 8. – € 36,90.

Dit jaar kwam de Nederlandse vertaling van het vorig jaar verschenen boek Mercator; the man who mapped the planet uit. Het is het derde boek in de geografische trilogie van auteur Nicholas Crane. Eerder schreef hij *Two degrees west*, over de plaatsen langs een meridiaan door Engeland, en *Clear waters rising* over een voetreis door een reeks van gebergten in Europa. In tegenstelling tot deze twee boeken, heeft Mercator een biografisch karakter.

Het verschijnen van de Nederlandstalige biografie van Mercator is niet onopgemerkt voorbij gegaan. Vele kranten en (vak)tijdschriften, waaronder de *Volkskrant*, *Intermediair* en *Geografie*, om er maar een paar te noemen, besteedden er aandacht aan. Al deze aandacht zegt natuurlijk wat over het belang van het onderwerp. Gerard Mercator is dan ook een van de voornaamste kartografen die de Nederlanden hebben voortgebracht.

De biografie is chronologisch opgebouwd. De reis door de tijd komt langs alle plekken waar Mercator woonde en werkte, waaronder Rupelmonde, Leuven en uiteindelijk Duisburg, alwaar hij overleed. De kracht van dit boek is dat Crane niet louter de feiten noteert die bekend zijn over Mercator, maar dat hij deze feiten plaatst in de economische, culturele en wetenschappelijke context van die tijd. Deze werkwijze vereist een zeer grondig historisch bronnenonderzoek. Daarin is Crane goed geslaagd, waarbij gezegd moet worden dat hij veel advies heeft gekregen van een waslijst aan grote namen in de historisch-kartografische wereld, die allen in het voorwoord worden bedankt. De vertaler voegt daar nog de namen van Jan Werner en Peter van der Krogt aan toe.

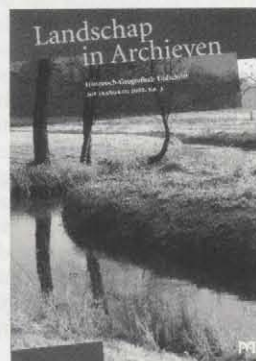
Het geheel leidt tot een prettig leesbaar verhaal dat van begin tot eind blijft boeien. Juist doordat er geprobeerd wordt de beslissingen die Mercator maakte te verklaren door deze te plaatsen in de bredere context. Een globe, atlas of wereldkaart is niet alleen een representatie van de aarde, maar zegt ook iets over de manier waarop er naar de wereld gekeken werd en hoe geografie beoefend werd. Soms wijdt de schrijver echter wel erg ver uit. Men kan zich afvragen wat de lezer met, bijvoorbeeld, uitgebreide landschapsbeschrijvingen moet in een biografie als deze. Aan de andere kant leest het boek mede hierdoor wel als een roman.

Het boek is duidelijk geschreven voor een breed publiek, dat verder voert dan wetenschappelijk geïnteresseerden. Mercator is een fraai uitgevoerd boek op duur papier en met een stofomslag. De afbeeldingen in het boek zijn in zwart-wit, met uitzondering van twee katernen, op glad papier, met de belangrijkste afbeeldingen in kleur, waaronder enkele portretten, globes, het frontispice van zijn *Atlas* en een aantal van zijn belangrijkste kaarten.

Martijn Storms

Landschap in archieven / red. H. Baas ... et al. – Utrecht: Stichting Matrijs (ism) het Nationaal Archief. – 2002. – 160 blz.: ill. – ISBN 905345 217 6. Themanummer van het *Historisch-Geografisch Tijdschrift* (20) 3 (2002)

Het *Historisch-Geografisch Tijdschrift* gaf in 2002 een themanummer uit gewijd aan het historisch landschapsonderzoek ter gelegenheid van de officiële start van het Nationaal Archief, de opvolger van het vroegere Algemeen Rijksarchief. Het Nationaal Archief stelt zich op als actieve nationale erfgoedinstelling en heeft de ambitie zich te presenteren als een 'Fundgrube' voor de identiteit van Nederland in de 21e eeuw.

Archiefbronnen hebben een 'historisch en cultureel belang' en zijn nodig bij de reconstructie van het vroegere beleid ten aanzien van ruimtelijke ordening in Nederland en de kwaliteit van de leefomgeving.

In tweëndertig korte artikelen worden diverse aspecten van het historisch-geografisch onderzoek en de daarbij gebruikte archiefbronnen belicht. De artikelen richten zich op de verschillende doelgroepen die betrokken zijn bij onderzoek naar de leefomgeving.

Een aantal problemen komt in de artikelen naar voren. Archiefbronnen worden vaak onvoldoende benut door historisch-geografen. Selectie en vernietiging van archiefbronnen volgens de PIVOT methode bedreigen het voortbestaan van archivalia die belangrijke ruimtelijke informatie bevatten over het landschap in vroeger eeuwen.

De kaart is bij uitstek de archiefbron die historische ruimtelijke informatie levert. In elf van de tweëndertig artikelen staat de oude kaart als gebruikte bron (al dan niet) in samenhang met andere tekstbronnen centraal. Bij de overige artikelen fungeren de afgebeelde kaarten meer als illustratie en zijn ze niet zo zeer het onderwerp van het artikel.

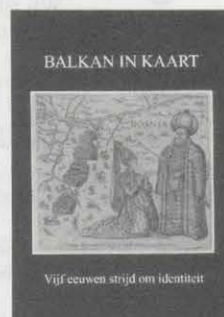
Kaarten en kaartboeken kunnen zelf het onderwerp van onderzoek zijn (Beenakker, Renes), worden gebruikt bij historische reconstructie (Schroor), onderzoek naar vastgoed in het verleden (Heere en Storms), historische reconstructie ten behoeve van beleid (Cuijpers), onderbouwing van van theorievorming bij bodemkundig onderzoek (Vervloet), of dienen als hulpmiddel bij archeologisch-geologische bronnenonderzoek (Leenders). Regelmatig wordt benadrukt dat bij het historisch onderzoek de kaart zal moeten worden gebruikt in samenhang met andere archiefbronnen (Van Dam, Huiting, Renes, Timmer). Kaarten vervaardigd met een bepaald doel kunnen in samenhang met andere bronnen gebruikt worden voor heel andere onderzoeksdoeleinden (De Klerk).

"Landschap in archieven" is voor de iedereen die geïnteresseerd is in de mogelijkheden van cartografisch bronnenmateriaal bij historisch onderzoek zeer zeker een lezenswaardig boek.

W.T. Resida

Balkan in kaart; Vijf eeuwen strijd om identiteit / Harry Teunissen & John Steegh. – Leiden: Universiteitsbibliotheek Leiden, 2003. *Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek*, nr. 55. – Geb., 167 blz., ill. in z/w. met cd-rom. – ISSN 0921 9293. – € 12,50.

De laatste vijftien jaar heeft de politieke kaart van de Balkan een metamorfose ondergaan. Met de val van het communisme verbraken Oostbloklanden hun banden met Moskou. Op radicale wijze werden oude machthebbers aan de kant geschoven. Enkele jaren later brak de oorlog in Joegoslavië uit. Dit resulteerde in een aantal nieuwe onafhankelijke staten, waaronder Kroatië, Bosnië-Herzegovina en Macedonië. Slovenië liet zien, dat onafhankelijkheid van

Joegoslavië ook zonder bloedvergieten kon.

De Universiteitsbibliotheek Leiden besteedde in 2003 (4 september-16 oktober) een tentoonstelling aan de Balkan. Niet alleen de laatste veranderingen, maar de vijf eeuwen durende strijd om identiteit, onafhankelijkheid en ruimte tussen de verschillende volkeren op de Balkan werden aan de hand van kaarten getoond en uitgelegd. Want de laatste oorlog heeft zijn wortels in eeuwenoude verhoudingen en tegenstellingen tussen de diverse bevolkingsgroepen.

Eerst wordt de geografische situatie van de Balkan geschetst en de manieren waarop er tegen de Balkan wordt aangekeken. Vervolgens passeren de veranderingen in de regio, die ook wel het 'kruitvat van Europa' genoemd wordt, chronologisch de revue. Die chronologie begint met strijd tussen de Habsburgers en de Ottomanen die vanuit Klein Azië naar het noordwesten oprukken. Daarop volgt de periode waarin de natiestaten opkwamen. Vervolgens komt de ontwikkeling van de Balkan in twintigste-eeuwse oorlogen aan bod. De geschiedenis wordt getoond aan de hand van onder meer politieke kaarten, the-

matische kaarten, oorlogskaarten en propaganda materiaal, waaronder postzegels. Ook wordt er nog een beeld geschetst van de culturele verschillen op de Balkan. Daarbij wordt aandacht geschonken aan religie, volkscultuur, politiek en de opkomst van nationalistische bewegingen.

Na deze ruime inleiding volgt de daadwerkelijke catalogus met uitgebreide objectbeschrijvingen. In het sober uitgevoerde boekje zelf zijn echter niet veel afbeeldingen opgenomen. Bovendien zijn deze allen in zwart-wit. Wel is een cd-rom bijgevoegd waarop alle afbeeldingen in JPEG-formaat zijn gebrand. Deze digitale afbeeldingen zijn wel in kleur en van een redelijke kwaliteit. De geografische namen op de grote overzichtskaarten zijn echter vaak niet leesbaar. Een interface ontbreekt bovendien aan de cd-rom.

De catalogus is te koop bij de receptie in de Universiteitsbibliotheek Leiden of te bestellen bij de Universiteitsbibliotheek Leiden, t.a.v. K. van Ommen, Postbus 9501, 2300 RA Leiden, of via e-mail: ommen@library.leidenuniv.nl

Martijn Storms

ASHER RARE BOOKS

OUDE EN ZELDZAME BOEKEN

op diverse gebieden:

Atlassen en Kaarten
Oude Drukken (15de en 16de Eeuw)
Handschriften en Tekeningen
Bijbels en Theologie
Botanie, Zoölogie en Geologie
Natuurwetenschappen
Topografie en Reisverslagen
Amerika, Afrika, Azië en Australië

Bezoek onze website:

[HTTP://WWW.ASHERBOOKS.COM](http://WWW.ASHERBOOKS.COM)
voor een actueel overzicht van ons aanbod.

Bezoek op afspraak.

Wij zijn geïnteresseerd in de aankoop van collecties of afzonderlijke stukken.

Postbus 258, 1970 AG IJmuiden

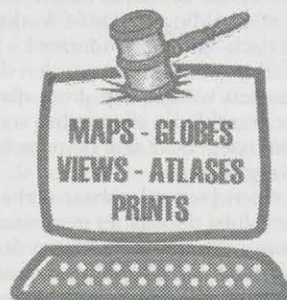
Telefoon: 0255 52 38 39, fax: 0255 51 03 52

E-mail: info@asherbooks.com

Internet: www.asherbooks.com

www.asherbooks.com

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

September 5-14th, 2004

November 7-16th, 2004

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com

Tel. Paris/France +33 1 4424 8580

Fax +33 1 3478 2159

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, e-mail: peter@vanderkrogt.net.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

AARDOOM, L.

De geschiedenis van 'geodesie': een etymologische verkenning / L. Aardoom. - In: *Geodesia* 45 (2003) 12: 480-484.

AARDRIJKSKUNDE

De Aardrijkskunde 27(2003)1-2 (Tijdschrift van de Ver. Leraars Aardrijkskunde, uitgegeven door het Instituut voor Sociale en Economische geschiedenis te Heverlee). Themanummer Cartografie met o.a. 125 jaar Bosatlas:

- Conceptuele evolutie van een schoolatlas / Johan Russchen,
- Historische schets van de schoolatlassen in Vlaanderen in de 18e en 19e eeuw / Leen De Temmerman o.l.v. Philippe De Maeyer.

ALBERDA, J.

De geschiedenis van de landmeetkundige ingenieursverenigingen / Joke Alberda. - In: *Geodesia* 45 (2003) 12: 496-499.

ALVO

Digitale kaarten & atlassen / L.K. - [Delft]: Uitgeverij ALVO, [2003]. - 9 CD roms, nl. [1] Assorti Amerika, [2] Assorti Canada, [3] Atlassen 16e eeuw, [4] Duitsland + Nrd-Europa r. 1600, [5] De Nederlanden rond 1600, [6] Nederlanden rond 1700, [7] Wereldkaarten (I), [8] Wereldkaarten (II), [9] Zeekaarten uit de 16e eeuw. - Prijs € 25 per CD. - Informatie: <http://www.onserfgoed.com>.

AUGUSTEIJN, J.

Diarium Europaei / Joost Augusteijn. In: *Caert-Thresoor* 22 (2003): 117-118.

BÄÄRNHJELM, G., et al.

Accurata Descriptio: Studier i kartografi, numismatik, orientalistik och biblioteksväsen tillägnade Ulla Ehrens-värd = Papers in Cartography, Numismatics, Oriental Studies and Librarianship presented to Ulla Ehrens-värd / ed. by Göran Bäärnhjelm, Folke Sandgren, Anders Burius. - Stockholm: Kungl. Biblioteket, 2003. - 567 blz. - Bundel aangeboden aan Ulla Ehrens-värd voor haar 75ste verjaardag. 32 bijdragen, waarvan de volgende van belang voor de historische kartografie van Nederland:

- Die Deorum Dearumque Capita des Abraham Ortelius / Peter Berghaus (blz. 31-40),
- Cartes suédoises dans la collection Vandermaelen à Bruxelles / Lisette Danckaert (blz. 97-118),
- Unknown steps in the Arctic Sea: The voyage by Mouris Willemisz (1608 or earlier) / Günter Schilder (blz. 403-418),
- La cartothèque du Ministère wallon de l'Équipement et des Transports: Structure des fonds et des collections / Marcel Watelet (blz. 459-465).

BLAUW, M.

Geschiedenis van de Waterstaatskaart van Nederland, 1865-1992 / Maili Blauw. - Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2003. - 160 blz. - ISBN 90-5345-223-0. - Prijs € 24,95. - Uitgave in samenwerking met Rijkswaterstaat.

BRINK, P. van den

Cartografie / Paul van den Brink. In: Arnold Wentholt (red.), *In kaart gebracht met kapmes en kompas: met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap op expeditie tussen 1873 en 1960*. - Heerlen: ABP Public Affairs; Utrecht, 2003. - blz. 298-313.

DIESSEN, J.R. van, en F.J. ORMELING (red.)

Grote atlas van Nederlands Oost-Indië = Comprehensive Atlas of the Netherlands East Indies / (red.) J.R. van Diessen en F.J. Ormeling; Begeleidingscommissie Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap: P. van den Brink, F.J. Ormeling en J.W.H. Werner. - Zierikzee: Asia Major; Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, 2003. - 456 blz. - ISBN 90-74861-20-2. Grote atlas van Nederlands Oost-Indië. Zierikzee: Asia Major 2003.

GALINDO, M., & J.L. da MOTA MENEZES (red.)

Desenhos da Terra: Atlas Vingboons / red. Marcos Galindo en José Luiz da Mota Menezes. - [Recife, Brazilië]: Instituto Cultural Bandepe, 2003. - 59 blz. - Met vertaling van de tekst in het Engels. Drawing of the Earth: The Vingboons atlas, blz. 43-57. - Begeidend boek bij de tentoonstelling in Recife, Pernambuco, van 28 maart tot 11 mei 2003. - Informatie: <http://www.cultural-bandepe.com.br>

GEUDEKE, P.W.

Over tijdschrift en tijdbeeld / P.W. Geudeke. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 29 (2003) 3: 17-23. - Geschiedenis van de tijdschriften Cartografie, Kaartbulletin en Kartografisch Tijdschrift.

HAMELEERS, M.

Vervaardiging en gebruik van een tussen 1892 en 1903 geactualiseerde Gemeentatlas van Amsterdam, oorspronkelijk uitgegeven door J.C. Loman jr. in 1876 / Marc Hamelers. In: *Caert-Thresoor* 22 (2003): 105-111.

HEERE, E.

Het gebruik van GIS bij het onderzoek naar prekadastrale kaarten / Elger Heere. In: *Kartografisch Tijdschrift* 29 (2003) 3: 25-28.

IRRGANG, F., en K. OOMEN

KMA en kaart / samenst. en teksten: Frits Irrgang en Kees Oomen. - Breda: Koninklijke Militaire Academie; Chaam: Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden, 2003. - 48 blz. - Verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in de Grote Kerk te Breda, 25-29 november 2003. Bevat: Landmeten en cartografie op de KMA in de 19e eeuw / F. Irrgang (blz. 8-29).

KADASTRALE ATLAS GELDERLAND

Lochem, Laren, Verwolde / [tekst en kadastrale gegevens: K. van der Hoek, J. van Eck, J.C. Riemens]. - Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2003. - (Kadastrale atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-48-1. - Met 3 losse krt. uit de Gemeente-atlas van de provincie Gelderland door Jacob Kuyper van de gemeentes Laren en Lochem.

KAMPHORST, W.

Kadaster 1832: in de lucht / W. Kamphorst. - In: *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-informatie Nederland* 0 (2003): 20-23. - Betreft de digitale ontsluiting van de kadastrale plans.

KLERK, A. de

Ploegens en maaiens: De Zeeuwse boerderij te boek gesteld: Expositie van Zeeuwse bedrijfskaartboekjes in particulier bezit / Aad de Klerk. - Middelburg: Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, 2003. - 26 blz. - ISBN 90-77567-01-1. - Informatie: www.sceez.nl.

KOETS, G.

Het blad met de stadsgezichten van Groningen, Gorinchem en Brouwershaven uit de Civitates Orbis Terrarum / Guus Koets. In: *Caert-Thresoor* 22 (2003): 112-116.

KRUIF, J. de, en Th. SCHEELE

Zes hoofdredacteurs over een kwart eeuw Geodesia / Jan de Kruij en Theo Scheele. - In: *Geodesia* 45 (2003) 12: 514-516.

MALEK, R., & A. ZINGERLE

Martino Martini S.J. (1614-1661) und die Chinamission im 17. Jahrhundert / red. Roman Malek & Arnold Zingerle. - Sankt Augustin: Institut Monumenta Serica; Nettetal: Steyler Verlag, 2000. - 260 blz. - ISBN 3-8050-0444-3. Bundel met diverse bijdragen over Martini, de auteur van de Atlas Sinensis (Amsterdam: Joan Blaeu, 1655), met een artikel over deze atlas: Wissenschaftshistorische Bemerkungen zur Stellung von Martinis Novus Atlas Sinensis (1655) / Uta Lindgren (blz. 127-145). Verder zijn er herdrukken opgenomen van twee artikelen in Monumenta Serica 12 (1947): Les sources Mongoles et Chinoises de l'Atlas Martini (1655) / Henri Bernard, S.J. (blz. 223-240), en A German Edition of Fr. Martini's Novus Atlas Sinensis / H. Verhaeren, C.M. (blz. 241-252).

NAVARI, L.

Maps of Cyprus from the collections of the Bank of Cyprus Cultural Foundation / catalogue ed. Leonora Navari; with contr. by Andreas Hadjipaschalis. - Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation, 2003. - 373 blz.: ill. in kleur. - ISBN 9963-42-819-3.

NUTI, L.

The World Map as an Emblem: Abraham Ortelius and the Stoic Contemplation. In: *Imago Mundi* 55 (2003): 38-55.

ORMELING, F.J.

De NVK en de kartografie-opleiding in Nederland / F.J. Ormeling. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 29 (2003) 3: 9-16.

ORMELING, F.J.

Een model voor de verandering van plaatsnamen in het kader

- van de Europese expansie / Ferjan Ormeling. *Kartografisch Tijdschrift* 29 (2003) 4: 36-43.
- OSCH, B. van, en A. van der MEER
Geïllustreerde geschiedenis van (NGT) Geodesia / Berry van Osch en Ad van der Meer. - In: *Geodesia* 45 (2003) 12: 505-513.
- PIKET, J.J.C.
Kartografische Sectie / Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1958-1975-2003: Kartografie in beweging / J.J.C. Piket. In: *Kartografisch Tijdschrift* 29, 3 (2003): 5-8.
- PLIHÁL, K. & J. HAPÁK
Maps of Europe, 1520-2001: A Selection / Tekst: Katalin Plihal; Foto's: József Hapák. - [Budapest]: Helikon Publishing House, 2003. - ISBN 963-208-844-1. - Kaarten uit de verzameling van de Országos Széchényi Könyvtár. Er zijn ook uitgaves in het Hongaars en Duits.
- QUEE, H.
44 jaar Geodesia: groei, stabiliteit, traditie / Herman Quee. - In: *Geodesia* 45 (2003) 12: 520-525.
- SCHROOR, M.
De Atlas van Kooper: oude kaarten van de provincie Groningen / Meindert Schroor; met medew. van: Auke Hummel, Hilda Raap. - Bedum: Profiel, 2003. - 160 blz. + 4 losse krt in omslag. - ISBN 90-5294-276-5.
- SHALEV, Z.
Sacred Geography, Antiquarianism and Visual Erudition: Benito Arias Montano and the Maps in the Antwerp Polyglot Bible / Zur Shalev. In: *Imago Mundi* 55 (2003): 56-80.
- SLÜTTER, M.
De wereld is plat / Michiel Slütter. - In: *Vivant, magazine van ABN AMRO*, nr. 3 (winter 2003): 38-43. - Betreft de Nederlandstalige Atlas Maior in bezit van de Historische Collectie van ABN AMRO.
- SMITS, J.
Petermann's Maps: Cartobibliography of the maps in Petermann's Geographische Mitteilungen, 1855-1945 / Jan Smits. - 't Goy-Houten: HES & De Graaf Publishers BV, 2003. - 584 blz. + CD-rom; afb. in kleur. - (Onderzoeksprogramma Explokart: Utrechts Historisch-Kartografische Reeks = Utrecht Studies in the History of Cartography / G. Schilder e.a. (red.); nr. 3). - ISBN 90-6194-249-7.
- WENTHOLT, A. (red.)
In kaart gebracht met kapmes en kompas: met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap op expeditie tussen 1873 en 1960 / red. Arnold Wentholt. - Heerlen: ABP Public Affairs; Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, 2003. - 382 blz. + 3 kaartbijlagen (facsimile's van kaarten van Midden Sumatra [1887], het zuidwesten van de Verenigde Staten [1885] en het stroomgebied van de Lawa, Litani en Gonini [1905]).
- WESSELINK, D.
De rol van de Cuneratoren [te Rhenen] in de landmeetkunde / Dirk Wesselink. In: *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-Informatie Nederland* 1 (2004) 1: 30-37.
- WOLDE, L. van der
De Zeven Provinciën: Landkaarten van Nederland uit de zeventiende en achttiende eeuw / samenst. Lina van der Wolde; inl. door Dick en Joanna Blonk. - Rotterdam: Stichting Atlas van Stolk, 2003. - 64 blz. - ISBN 90-6469-791-4. - Verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling De Zeven Provinciën: Presentatie van unieke schenking aan de Atlas van Stolk in Museum Het Schielandhuis, Rotterdam, van 6 juni-5 oktober 2003.
- WOLTERS-NOORDHOFF
De wereld volgens de Bosatlas 1877-beden / Redactie en cartografie: Wolters-Noordhoff Atlasproducties; Tekst inleidingen: M. Anstadt; R.A. Kuipers. - Tweede, geactualiseerde druk. - Groningen: Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 2003. - 217 blz. - ISBN 90-01-95691-2. - Vergelijking van de kaarten van Nederland, Europa, Duitsland, Zuidost-Europa, Oost-Europa, Azië, Zuid-Azië, Indonesië, Afrika, Noord-Amerika, Verenigde Staten, Zuid-Amerika en de Wereld uit de edities 1877, 1902, 1921, 1939, 1947, 1967 en 2003 van de Bosatlas.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

- CARTOGRAPHICA HELVETICA 28 (Juli 2003)
Internet: <http://www.stub.unibe.ch/dach/ch/ch/carhe-en.html>
- Dörfinger, Johannes. Beiträge österreichischer Jesuitenmissionare zur kartographischen Erschliessung Amerikas (blz. 3-11).
- Kretschmer, Ingrid. Österreichische Expeditionskartographie in Südamerika (blz. 13-23).
- Spieß, Ernst. Die Panta-Karte der SAC-Expedition in die Cordillera Vilcabamba (Peru) (blz. 25-32).
- Wawrik, Franz. Die Darstellung Amerikas in den Kosmographien des 16. Jahrhunderts (blz. 33-41).
- CARTOGRAPHICA HELVETICA 29 (Januar 2004)
- Höhener, Hans-Peter. Die handgezeichneten Karten Hans Conrad Eschers von der Linth in der Zentralbibliothek Zürich (blz. 5-15).
- Rickenbacher, Martin. Festungskarten – Karten für die schweizerische Landesverteidigung (blz. 17-26).
- Lierz, Wolfgang. Karten aus Stieler's Hand-Atlas in der "Encyclopaedia Britannica" (blz. 27-34).
- Verdun, Andreas. Die alte Sternwarte Bern 1812-1876: Der Koordinaten-Ursprung der schweizerischen Landesvermessung (blz. 35-42).
- Leu, Urs B., Johann Caspar Hagenbuchs archäologischer Plan von Avenches (1731) (blz. 43-47).
- DE HOLLANDSE CIRKEL 5, nr. 3 (oktober 2003)
- Holsbrink, J.H., Landmessen aff der Bilde (2): Nog meer metingen op het Bildt (blz. 59-64).
- Claessen, W.A., Afbakening van de rijksgrens tussen Baarle-Nassau en de aangrenzende Belgische gemeenten (blz. 64-71).
- Mohrmann, J.M., Koninklijke Marine en zeevaartkunde, 1787-1850: De overheid neemt de regie in handen (blz. 71-84).
- IMAGO MUNDI No. 55 (2003)
- Johns, Jeremy, & Emilie Savage-Smith, The Book of Curiosities: A Newly Discovered Series of Islamic Maps (blz. 7-24).
- Richardson, William A.R., South America on Maps before Columbus? Martellus's 'Dragon's Tail' Peninsula (blz. 25-37).
- Nuti, Lucia, The World Map as an Emblem: Abraham Ortelius and the Stoic Contemplation (blz. 38-55).
- Shalev, Zur, Sacred Geography, Antiquarianism and Visual Erudition: Benito Arias Montano and the Maps in the Antwerp Polyglot Bible (blz. 56-80).
- Barrow, Ian Jeffrey, Surveying in Ceylon during the Nineteenth Century (blz. 81-96).
- Cattaneo, Angelo, God in His World: The Earthly Paradise in Fra Mauro's Mappamundi Illuminated by Leonardo Bellini (blz. 97-102).
- Davies, Surekha, The Navigational Iconography of Diogo Ribeiro's 1529 Vatican Planisphere (blz. 103-112).
- Ferrand de Almeida, André, Samuel Fritz and the Mapping of the Amazon (blz. 113-119).
- Keski-Säntti, Jouko, Ulla Lehtonen, Pauli Sivonen & Ville Vuolanto, The Drum as Map: Western Knowledge Systems and Northern Indigenous Map Making (blz. 120-125).
- IMCoS JOURNAL Issue 95 (Winter 2003)
- Kok, Hans, Mare Nostrum, Our Sea, Their Sea, Your Sea, Our Sea, as we saw it! (blz. 9-22).
- Gole, Susan, Wine Roads, Robbers and Land Claims: Some interesting maps of Cyprus in British Government Records (blz. 23-34).
- Fisher, Susanna, The world are looking to us... for Cyprus': the first British Admiralty survey of the island by Thomas Graves in 1849 (blz. 35-47).
- Kovarsky, Joel, Raw Materials: The Mapmaker's Paper (blz. 69-73).
- IMCoS JOURNAL Issue 96 (Spring 2004)
- De Vorse, Louis, Poor Benjamin's Chart: Benjamin Franklin's famous Gulf Stream Chart receives rough treatment (blz. 5-14).
- Kanas, Nick, Early American Contributions to Celestial Cartography (blz. 15-26).
- Johnson, Bert, The Modest Life and Times of Joseph Roux: A Hydrographer of 18th Century Marseilles (blz. 27-37).
- THE PORTOLAN Issue 58 (Winter 2003-2004)
Internet: <http://www.portolan.washmap.org>
- Mumford, Ian, On the Invention of Photolithography as Applied to Map Making (blz. 10-21).
- Craig, Robert, Recognizing a New Genre: The Large-Scale, Local Map of the Mid-19th Century (blz. 22-31).
- Bartky, Ian, Finding and Charting the World's Time (blz. 32-38).
- Cresswell, Don, Maps and TV's Antiques Roadshow (blz. 40-44).
- McDermott, Paul, The Chesapeake and Ohio Canal (blz. 45-48).

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

**Zeer grote topografische
collectie prenten van
Nederland van 1500 tot 1900:**

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
(van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er ook hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

Restoration-Workshop Paul Peters

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restoration-Workshop Paul Peters is lid van de VeRes, de VAR en de IADA (International Association of Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf
Iris Antique Globes and Maps
verkoopt historisch belangrijke en decoratieve globes uit het midden van de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.irisglobes.nl maakt u kennis met een keuze uit de steeds wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
info@paulpeters.demon.nl - info@irisglobes.nl

WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE) GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN